

ราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในราชสำนัก
และ ประวัติความเป็นมาของบทเห่กล่อมพระบรรทม

มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์มีความเชื่อและประเพณีในการต้อนรับสมาชิกใหม่ของ
ครอบครัว เพื่อความเป็นสวัสดิมงคลของทารกและมารดาคล้ายคลึงกัน แต่มีรายละเอียด
แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม สังคมไทยของเราก็มีความเชื่อและประเพณีเนื่องในการ
เกิดสืบทอดกันมาเป็นเวลานานแล้วเช่นกัน

ในสมัยโบราณก่อนที่มนุษย์จะมีความรู้ความเข้าใจในสภาพอันแท้จริงของ
ธรรมชาติ มนุษย์มีความเชื่อว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งดีและร้ายนั้น เป็นการ
คลบแคลของอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งสังคมบางกลุ่มสมมติออกมาในรูปของผีบางเทวดา
เช่นสังคมไทย ในเรื่องของการเกิดและการตายก็เป็นในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ
คนไทยเชื่อว่าผีเป็นผู้สร้างมนุษย์ขึ้นมา ดังข้อความที่กล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้าง-
ขุนแผน ว่า

.....	จะกล่าวกลอนถึงกำเนิดคนทั้งหลาย
เมื่อแรกเขาสุครึ้นบรรยาย	ว่าอายุผีแสนรายบนปลายไม้
กลางคืนปั้นรูปหัวเราะซิก	แล้วหยิบหยิกปั้นมีเอดำได้
ปั้นแล้วปั้นเลาเผาริกไป	เอานั่นนี่ใส่ไหครมครัน
คืนหนึ่งปีนอยู่ปลายไม้	ยังมีสัตว์อยู่ในรานั้น
ทนทุกขเวทนาสากรรจ	ครันสิ้นกรรมทำนั้นก็พันทุกข
จติจากเพศเปรตอสุรกาย	วนวายวิ่งมาหาความสุข
จะไปสวรรค์มิทันจะพันทุกข	ปีนมันจึงซุกเขาในครรภ ¹

¹ หอสมุดแห่งชาติ, ขุนช้างขุนแผน เล่ม 1 (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506), หน้า 2-3.

คนไทยมีความเชื่อว่า มนุษย์นั้นเป็นผู้บังนรูปร่างลักษณะ แล้วคอยดักจับวิญญาณใส่รูปร่างให้มีชีวิตก่อนส่งเข้าสู่กรรมมารดา ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อกันว่ามีสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของทารกมาก่อน และมีสิทธิ์ที่จะคลบนาคาลให้ทารกมีอันเป็นไปได้อย่าง นานา โดยเฉพาะในระยะแรกเกิด ดังนั้นคนไทยจึงมักจะประกอบพิธีบูชาดวงดวงเพื่อให้ผีพึงพอใจจะได้ไม่ทำอันตรายชีวิตทารกที่เพิ่งเกิดมา และตลอดจนช่วยปกป้องคุ้มครองทารกนั้นให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ รวมทั้งให้ได้รับความสวัสดิคามด้วย แม้ในสมัยต่อมาเมื่อมนุษย์มีความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงแล้วก็ตาม ความเชื่อดังกล่าวนี้ก็ยังคงฝังอยู่ในจิตใจของคนไทยอยู่บ้าง บางกลุ่มชนยังมีความเชื่อในเรื่องนี้อย่างเหนียวแน่น บางกลุ่มชนแม้ไม่ได้มีความเชื่อในเรื่องนี้อย่างจริงจัง แต่ก็คงปฏิบัติตามประเพณีที่สืบทอดกันมา พอไม่ให้เป็นการฝ่าฝืนผิดประเพณี

เสฐียรโกเศศ ได้อธิบายเกี่ยวกับความเชื่อและกิจพิธีที่จัดทำเกี่ยวกับการเกิดไว้ในหนังสือ ประเพณีเนื่องในการเกิด และประเพณีเนื่องในการตาย ดังนี้

...ถ้าจะแบ่งคติ-ความเชื่อถือและกิจพิธีที่จัดทำเกี่ยวกับเรื่องเกิด ก็แบ่งเหตุที่ทำออกได้เป็น 3 ประการ คือ

(1) เพื่อป้องกันเหตุร้ายอันอาจมีขึ้นแก่หญิงที่มีครรภ์ เพราะแต่ก่อนถือกันว่าตอนที่เป็นอันตรายใดง่าย คือตอนที่จะเป็นมารดา

(2) เพื่อให้คลอดง่าย ไม่เป็นอันตรายถึงแก่เสียชีวิต ถือกันว่าตอนคลอดลูกสำคัญนัก ถึงกับเปรียบเทียบหญิงมีครรภ์เหมือนกับออกกรบศึกของผู้หญิง หรืออย่างทีชอบพูดเปรียบว่า เหมือนลงเรือเล็กข้ามทะเล สีนหนึ่งอยู่ในน้ำ อีกสินหนึ่งอยู่บนแคมเรือฉะนั้น

(3) เพื่อปกป้องรักษาทารกที่คลอด ซึ่งเป็นระยะที่ร่างกายแบบบางและอ่อนแอ ตายง่าย ในโรคปากเหี่ยวปากกา มีชีวิตเจริญเติบโตต่อไป

เหตุทั้ง 3 ประการนี้ แต่เดิมมาส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับป้องกันและบำบัดเป่าผีร้ายที่ถือกันว่าจะเขามารบกวน ทำอันตรายทารกและมารดา¹

¹เสฐียรโกเศศ (นามแฝง), ประเพณีเนื่องในการเกิด และประเพณีเนื่องในการตาย..., หน้า 5.

ประเพณีเนื่องในการเกิดของไทยซึ่งสืบทอดกันมานั้น มีจุดประสงค์เพื่อความ เป็นสวัสดิมงคลของมารดาและทารกในครรภ์ ประเพณีดังกล่าวนี้เริ่มกระทำกันตั้งแต่ เมื่อมารดาตั้งครรภ์จนกระทั่งทารกเจริญวัยได้พอสมควร และเป็นที่แน่ใจได้ว่าทารก รอดพ้นอันตรายแล้ว

ประเพณีเนื่องในการเกิดของไทยแบ่งเป็น 4 ระยะ ดังนี้¹

1. การบำรุงรักษาครรภ์ของมารดา

เมื่อมารดาเริ่มตั้งครรภ์ก็มีความเชื่อเกี่ยวกับการบำรุงรักษาครรภ์ เช่น มีข้อห้ามในการรับประทานอาหารที่เผ็ดร้อนเพื่อระคับระคองบำรุงรักษาทารกใน ครรภ์ และข้อห้ามในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวันของมารดาบางประการ ได้แก่ ห้าม มารดาอาบน้ำในเวลากลางคืน มิฉะนั้นจะคลอดยาก ห้ามมารดาไปเยี่ยมคนเจ็บหนัก หรือไปงานศพ รวมทั้งห้ามไปคูหญิงอื่นคลอดทารก ห้ามมารดาและญาติพี่น้องรับประทาน อาหารในเวลาที่มีจันทร์คราส ซึ่งในสมัยโบราณมีความเชื่อว่าเป็นเวลาที่พวกผีออกมา พลุกล่าน มิฉะนั้นทารกที่เกิดมาจะมีร่างกายพิการ และห้ามมารดาเข้าไปภายในมณฑล- พิศิ์เวลาพระสงฆ์ทำสังฆกรรม เนื่องจากมีความเชื่อว่าจะทำให้คลอดยาก เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มีมารดาควรปฏิบัติในระหว่างตั้งครรภ์ ได้แก่ มารดาควรรักษาจิตใจให้บริสุทธิ์ กล่าวแต่คำที่เป็นสิริมงคล เพื่อให้มารดามี ผิวพรรณผุดผ่องและมีจิตใจสบาย มารดาควรผูกตะกรุดพิสมรไว้ที่ข้อมือหรือคล้องเดวียง บ่าไว้ เพื่อป้องกันผีร้ายซึ่งอาจจะทำให้มารดาได้รับอันตราย และมารดาควรทำงาน

¹รายละเอียดของประเพณีเนื่องในการเกิด ผู้วิจัยได้รับมาจากเอกสารต่อไปนี้ เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเนื่องในการเกิด และประเพณีเนื่องในการตาย, หน้า 5-99. หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย คีตกุล, "ทำขวัญ 3 วัน" และ "ทำขวัญเดือน" ใน ประเพณี พิธีไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2522), หน้า 1-10 และ พิเศษร์ บัญจันทร์, "พิธีทำบุญโกนผมไฟ และพิธีทำขวัญเดือน" ใน ตำราพิธีมงคลของไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์อุดมศึกษา, 2512), หน้า 103-106.

ออกแรงบ้าง เพื่อให้คล่องง่าย เป็นต้น

2. พิธีรับขวัญทารกเมื่อแรกเกิด

เมื่อทารกคลอดแล้ว บิดามารดาประกอบพิธีรับขวัญทารกเพื่อความ เป็นสวัสดิมงคลได้แก่ พิธีร่อนกระดัง เพื่อป้องกันไม่ให้ผีมาเอาตัวทารกไป กล่าวคือ เมื่อตัดสายสะดือและอาบน้ำทารกแล้ว บิดามารดาอุ้มทารกวางไว้ใน กระดังซึ่งปูรองด้วยผ้า นอกจากนี้ยังนำผิวไม้รวกที่ใช้ตัดสายสะดือทารกและก้อนดิน ที่ใช้แทงเชียงตัดสายสะดือวางซุกไว้ใต้ผ้าในกระดัง ถ้าเป็นผู้มีฐานะมั่งคั่ง บิดา มารดาจะจัดสมุกดินสอดสำหรับทารกที่เป็นชายและเข็มกับค้ายเย็บผ้าสำหรับทารก ที่เป็นหญิงวางไว้บนหลังกระดังอีกด้วย เป็นการเอาเคล็ดว่าเมื่อทารกเติบโตขึ้น จะได้อ่านเขียนหนังสือหรือรู้จักเย็บปักถักร้อย ซึ่งเป็นสิ่งที่นิยมกันว่าเป็น ความรู้ควรแก่บุตรของผู้มีฐานะมั่งคั่งในสมัยก่อน

ต่อจากนั้นหมอตำแยยกกระดังขึ้นร่อนเบา ๆ สามครั้งพอเป็นพิธี แล้ว วางกระดังลงเพื่อให้ทารกรู้สึกตกใจร้องออกมาและเพื่อให้ทารกคุ้นเคยจะได้ไม่ สะดุ้งตกใจอีกต่อไป ในขณะที่ร่อนกระดัง หมอตำแยกล่าวคำพูดพร้อมกันไปด้วย ว่า "สามวันลูกผีสี่วันลูกคน ลูกของใครรับไปเน้อ" ตอนนีให้หญิงคนหนึ่งซึ่งอาจ เป็นญาติหรือไม่ใช่ก็ได้และเป็นผู้ที่มีจิตใจดี มีความประพฤติเรียบร้อย รวมทั้ง เคยเลี้ยงดูทารกมาบ้างแล้ว นำเงินอุฐหนึ่งมาเป็นผู้รับซื้อพร้อมกับกล่าวว่า "ลูกซาเอง" หรือ "ลูกฉันเอง" แล้วรับกระดังจากหมอตำแยไปวางไว้ในมณฑล วงด้วยสายสิญจน์โกลกั้มารดา ต่อจากนั้นนำผ้าชนิดหนาเช่นผ้าผวยมาทำเป็น กระโจมครอบรอบกระดังเพื่อป้องกันไม่ให้ลมโกรกเข้าไปมากนัก

การทำพิธีร่อนกระดังและขอชื่อทารก รวมทั้งการกล่าววาจาว่า "สามวัน ลูกผีสี่วันลูกคน ลูกของใครรับไปเน้อ" ดังกล่าวนี้สืบเนื่องมาจากคติความเชื่อของ คนไทยโบราณที่ว่ามีผีเป็นผู้สร้างมนุษย์ให้เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังสามารถทำลายชีวิต มนุษย์ได้ด้วย ทารกที่เพิ่งเกิดมามีร่างกายแบบบาง มักจะเสียชีวิตในระยะสามวัน และเจ็ดวันแรกที่เกิดมา ลักษณะเช่นนี้คนไทยโบราณเชื่อว่าเป็นเพราะผีมาเอาชีวิต ทารกไป และเรียกผีนั้นว่า "แม่ชื่อ" การที่ทำพิธีขอชื่อทารกจึงเป็นการเอาเคล็ด ว่ามีผู้รับชื่อทารกแล้ว เพื่อป้องกันไม่ให้ผี "แม่ชื่อ" มาเอาชีวิตทารกไป

3. พิธีทำขวัญวัน

เมื่อทารกเกิดมาได้สามวันแล้ว บิดามารดารู้สึกยินดีที่บุตรปลอดภัย พ้นเขตอันตรายจากการเป็น "ลูกผี" จึงจัดพิธีทำขวัญในระหว่างครอบครัว ไม่ได้จัดทำอย่างเอิกเกริก เนื่องจากยังไม่หายหวาดหวั่นว่าผีจะมาเอาตัวทารกไป

พิธีทำขวัญวันประกอบด้วยการจัดหมากบายศรีปากชามและเครื่องบัตรพลีสำหรับสังเวชพระภูมิเจ้าที่ มีปลาช่อนต้มยำ มะพร้าวอ่อนผลหนึ่ง กล้วยน้ำหวีหนึ่ง ขนมต้มแดงขนมต้มขาวและขนมอื่น ๆ ตามสมควร สิ่งที่จะขาดไม่ได้คือดอกไม้ธูปเทียน นอกจากนี้ยังมีเครื่องสำหรับใช้ในการทำขวัญทารกอีก ได้แก่ แป้งหอม น้ำมันหอมหรือกระแจะสำหรับจุดเจิม ข้าวสารบรรจุลงในขันสำหรับปักแว่นเวียนเทียนสามแว่น เทียนสำหรับเผาสายสิญจน์ และชันน้ำสำหรับใส่น้ำสะอาด

เมื่อถึงเวลาทำขวัญ บิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วสวดประชุมเทวดาเพื่อขอความสวัสดิมงคล (สวดสัคเค ฯ) ต่อจากนั้นบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ทำขวัญยกหมากบายศรีตั้งไว้ทางศีรษะทารก ซึ่งญาติผู้ใหญ่คนหนึ่งอุ้มไว้ในเบาะตรงหน้าผู้ทำขวัญ ผู้ทำขวัญหยิบค้ายสายสิญจน์ลูบลงบนแขนและขาทารกข้างละเส้น เพื่อเรียกสิ่งร้ายต่าง ๆ ให้ออกจากตัวทารก เรียกว่า "ฟาดเคราะห์" แล้วเอาค้ายทั้งสี่เส้นนั้นเผาไฟจากเทียนที่จัดใส่เชิงเทียนไว้ หลังจากนั้นนำค้ายสายสิญจน์เส้นใหม่มาขมวดปรนตรงกลาง กล่าวคำให้พรแก่ทารกและผู้ค้ายนั้นไว้ที่ข้อมือ-ข้อเท้าของทารก แล้วเจิมแป้งกระแจะที่หน้าผากทารกเพื่อให้เป็นมงคล หลังจากนั้นผู้ทำขวัญใช้ช้อนเล็กตักน้ำในขันให้ทารกกินสามครั้ง เสร็จแล้วญาติพี่น้องที่มาช่วยในพิธีทำขวัญวันร่วมกันเวียนเทียน เป็นเสร็จพิธี

นอกจากพิธีทำขวัญทารกดังกล่าวมาแล้ว แม้ในเรื่องรกของทารกก็มีพิธีฝังรกด้วย กล่าวคือ เมื่อทารกเกิดมาได้เจ็ดวันแล้ว บิดามารดาจะนำรกซึ่งบรรจุไว้ในหม้อตาลมาประพรมน้ำมันคักก่อน แล้วนำไปฝังที่โคนต้นไม้ใหญ่หรือใต้บันไดเรือน เพื่อให้ทารกเจ้าของรกรักรนั้นอยู่เย็นเป็นสุขและมีอายุยืนนาน

4. พิธีทำขวัญเดือน โคนผมไฟ และพิธีนำทารกลงอุ้เปล

เมื่อทารกมีอายุครบหนึ่งเดือน บิดามารดาจัดพิธีทำขวัญเดือน และเพื่อให้แน่ใจว่าทารกมีอายุครบหนึ่งเดือนบริบูรณ์ จึงมักกระทำพิธีในวันถัดไปอีกหนึ่งวัน การประกอบพิธีทำขวัญครั้งนี้กระทำกันอย่างเอิกเกริกเพื่อแสดงความยินดีที่ทารกรอดพ้นอันตรายต่าง ๆ มาได้เป็นเวลาพอสมควรแล้ว และบิดามารดาคลายความหวาดวิตกว่าผีจะไม่ทำอันตรายทารกอีกต่อไป

พิธีทำขวัญเดือนแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ พิธีทางพุทธศาสนา และพิธีทางศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมักทำกลมกลืนไปด้วยกัน

พิธีทางพุทธศาสนา ได้แก่การทำบุญเลี้ยงพระ บิดามารดา นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ตั้งแต่เวลาเย็นของวันสุกดิบ คือก่อนวันที่กำหนดฤกษ์ไว้หนึ่งวัน แล้วนิมนต์พระสงฆ์ชุดเดิมมาฉันเช้าในวันรุ่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จำนวนพระสงฆ์ที่นิมนต์มานั้นจะมากหรือน้อยตามแต่ศรัทธา แต่เท่าที่นิยมกันไม่ควรน้อยกว่า 5 รูป พิธีดังกล่าวนี้ดำเนินไปเช่นเดียวกับการทำบุญเลี้ยงพระตามปกติ และรายละเอียดของพิธีไม่ได้กำหนดแน่นอน จุดประสงค์หลักอยู่ที่การทำบุญเลี้ยงพระเพื่อเป็นสิริมงคลเท่านั้น

ส่วนพิธีพราหมณ์จะต้องจัดเตรียมสิ่งของ ดังนี้

1. เปลสำหรับให้ทารกนอน ตั้งในที่ควร โดยมากมักจะตั้งไว้กลางห้อง เพื่อให้สะดวกแก่การเวียนเทียน
2. บายศรี ตั้งแต่ 3 ชั้น 5 ชั้น หรือถึง 7 ชั้น ยอดบายศรีทำเป็นพุ่มดอกไม้มีเงิน นาค ทอง วางตามชั้นไป และมีขนมวางไว้ทุกชั้น นำผ้าที่สวดยามเช่นผ้าเยียรบับมาหุ้มบายศรีไว้ แล้วนำบายศรีไปวางบนโต๊ะเตี้ย ๆ ตั้งโต๊ะนี้ไว้ทางหัวนอนหน้าเปลทารก
3. สิ่งของอื่น ๆ ที่วางบนโต๊ะบายศรี มี
 - ถาดล้างหน้าอย่างมีชา
 - มีด 1 เล่ม วางไว้ในพานเล็ก 1 ใบ
 - ขันพานรองสำหรับใส่ผมที่โกนแล้ว 1 ใบ
 - โถส้มฤทธิมีฝาปิดพร้อมพานรองใส่น้ำมนต์ 1 ใบ

ใบมะตูม 1 ใบ

เบ็คนั้นควยแฉ่ง ทาสีเหลือง 1 ตัว สีขาว 1 ตัว หมายความว่า เป็น
เบ็คทองเบ็คเงินอย่างละตัว และวางเบ็คนั้นไว้บนจานเชิง

โถกระแจะแฉ่งเจิมหน้าวางไว้ในพานรอง

ใบพลูซ้อน ๆ กัน 5-7 ใบ วางไว้ในพานรองสำหรับต้มไฟที่เทียน

เทียนชนวนพร้อมเชิงเทียนกับไม้ขีดไฟ

มะพร้าวอ่อนผลหนึ่งปอกเปลือกให้เกลี้ยงเกล้า เปิดผ่ามะพร้าวใส่
บนจานเชิง มีช้อนเล็ก ๆ วางบนจานเชิงนั้นควย 1 คัน สำหรับตักน้ำมะพร้าว
ให้ทารกกินตามกิจของพรหมณ์ และสมมติว่าให้ทารกกินควยเป็นน้ำบริสุทธ์

4. อ่างสำหรับอาบน้ำทารกตั้งไว้อีกข้างหนึ่งของแปล พร้อมทั้งกึ่ง
ปลา ปู ทำควยไม้ระกำหุ้มกระดามเงินกระดามทอง บักบนแพหยวกหรือแพไม้
ระกำวางไว้ข้างอ่างอาบนั้น แพนี่สำหรับให้พรหมณ์ยกลงจุ่มในน้ำก่อนรับทารก
ลงอาบน้ำ ควยหมายว่าเป็นน้ำในแม่น้ำสำคัญของพระผู้เป็นเจ้าตามศาสนาพรหมณ์

5. ชันขนาดใหญ จะเป็นชนิดไรก็ได้ ใส่ข้าวสารและมีถาดรอง
พร้อมทั้งปักแวนเวียนเทียนติดเทียนไว้แวนละ 3 เล่ม วางไว้ในกลางชันทั้ง
3 แวน และตั้งชันนี้ไว้หน้าโตะบายศรี

6. มะพร้าวท้าวที่อกใบแฉ่งงาม ๆ 2 ผล หุ้มกระดามเงินผลหนึ่ง
หุ้มกระดามทองผลหนึ่ง วางไว้ข้างอ่างอาบน้ำ

7. สิ่งของต่าง ๆ จัดใส่พานไว้สำหรับทารก ได้แก่

ตุ๊กตาขนาดเล็กบรรจุข้าวเปลือก ถั่วเขียว งา เมล็ดฝ้าย อย่างละตุ๊ก
พริกเขียวผลหนึ่งล้างให้สะอาดแล้วทาแป้งให้ขาว

หินบดยาทั้งแม่หินและลูกหินสำหรับหนึ่ง

แมวคราวตัวหนึ่ง ต้องแต่งตัวแมวให้สะอาดเสียก่อน

สิ่งของต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้คนโบราณถือว่าเป็นสิ่งที่มีความหมาย เป็น
สัญลักษณ์แทนความสุขสิริมงคล ความเจริญรุ่งเรืองของทารกเมื่อเติบโตขึ้น ข้าว
และพืชต่าง ๆ มีความหมายว่า เมื่อทารกเติบโตขึ้น ขอให้ได้รับความเจริญงอกงาม

เหมือนคนข้าวและต้นพีช พักเที่ยวมีความหมายว่าขอให้มีจิตใจเยือกเย็นเหมือนพัก หินบคยา มีความหมายว่า ขอให้มีจิตใจหนักแน่นเหมือนหินบคยา ส่วนแมวคราวซึ่งเป็น แมวตัวผู้ขนาดเขื่องนั้นถือว่าเป็นแมวผู้ใหญ่มั่นคงมีเคราแล้ว ถ้าเปรียบกับมนุษย์ก็เหมือน บุคคลที่บรรลุนิติภาวะแล้ว จึงไม่ทิ้งถิ่น ดังคำอวยพรที่ผู้ใหญ่ในสมัยโบราณให้แก่ทารกว่า "ให้เย็นเหมือนพักหนักเหมือนแพ่ง ให้อยู่เรือนเหมือนกอนเส้า ฝ่าเรือนเหมือนแมวคราว"

8. รูปหัวเวสสุวรรณ ซึ่งเป็นท้าวจตุโลกบาลองค์หนึ่ง เป็นผู้มั่งอานาจเหนือ ยักษ์และผีทั้งหลาย รูปนี้แขวนไว้กลางอุ้งหรือที่มุ้งของทารก เพื่อเป็นเครื่องป้องกันทารก จากพวกผีร้าย

9. ค่ายสายสิญจน์สำหรับพราหมณ์ใช้เสกบดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกจากตัวทารก และค่ายสายสิญจน์เส้นใหม่สำหรับผูกที่ข้อมือข้อเท้าของทารกเพื่อเป็นการรับขวัญทารก

10. ดวงชะตาของทารก

11. สิ่งของที่บิดามารดาปรารถนาจะให้ เป็นอาชีพของทารกต่อไปภายหน้า วางไว้ในพานข้างเปด เช่น ถ้าทารกเป็นหญิง มักจะมีค้าย เข็ม มีด กรรไกร ฯลฯ ซึ่งเป็นเครื่องใช้สำหรับจะไ้เป็นแม่บ้าน ถ้าทารกเป็นชายและบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ ปรารถนาจะให้ เป็นช่างเมื่อโตขึ้น ก็จัดเครื่องมือการช่างต่าง ๆ ให้ ถ้าปรารถนาจะให้ ทารกเป็นพระเมื่อโตขึ้น ก็จัดหนังสือพระธรรมวางไว้ในพานข้างเปด พราหมณ์เป็นผู้จัด สิ่งของเหล่านี้วางในเปดก่อนที่จะอุ้มทารกลงนอนในเปด

12. เบาะหมอนสำหรับปูในเปด วางไว้ในพานข้างเปดรวมทั้งสิ่งของที่จะ ให้ทารก

13. เสื้อเด็ก 1 ชุด สำหรับทารกใส่หลังจากอาบน้ำแล้ว

ครั้นถึงวันที่กำหนดฤกษ์ทำพิธี เมื่อพระสงฆ์ที่นิมนต์มาฉันเข้ามาถึงแล้ว บิดา- มารดาหรือพี่เลี้ยงนำทารกมาวางไว้หน้าพระสงฆ์ หันศีรษะไปทางทิศที่โหรากำหนด บิดามารดานำค่ายสายสิญจน์ไปคล้องที่มือทารก ส่วนปลายสายสิญจน์นำไปให้พระสงฆ์จับ กันตลอดแถว เมื่อได้ฤกษ์โหรสิ้นฆ้องชัย พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ต่อจากนั้นก็มีพิธี ทางศาสนาพราหมณ์ประกอบไปด้วยคือ พราหมณ์เป่าสังข์และโถวปัมเตาะว้ พิณพาทย์

บรรเลงเพลงมหาฤกษ์ อวยชัยให้พร ผู้เป็นประธานในพิธีหลังน้ำสงฆ์ลงบนศีรษะทารก เมื่อพระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถาถึงบทว่า "สีเส ปฐวี โปกฺขเร" บิคารมารคาผู้ทำพิธี เอาปัดโกนแกะบนศีรษะทารกเป็นปฐมฤกษ์ ต่อจากนั้นจึงให้ช่างโกนผมมาโกนผมไฟต่อไป ถ้าทารกเป็นชายอาจจะให้พระสงฆ์ผู้เป็นประธานโกนผมให้ เป็นปฐมฤกษ์แทน บิคารมารคาก่อนที่จะโกนผมไฟ (ก่อนโกนผมไฟบางคนจะนำใบบอนครอบที่ศีรษะทารกก่อน ด้วยมีความเชื่อว่าจะช่วยให้โกนได้ง่ายขึ้น เนื่องจากใบบอนเป็นของคั้นและทารกคิดว่าผู้ที่โกนผมนั้น เกาศีรษะให้ตน)

ในการโกนผมไฟ ช่างจะเหลื่อมผมไว้ที่ขม่อมหย่อมหนึ่ง เพราะบริเวณขม่อมยังบางอยู่ ส่วนผมที่โกนแล้วบรรจุลงในกระทง มีใบบัวหรือใบบอนรอง บางทีก็ได้คอกไม้ลงไปด้วย แล้วนำไปลอยน้ำเวลาน้ำลง ผู้นำไปลอยต้องกล่าววาจาในทำนองว่า "ขอให้อยู่เย็นเป็นสุข เหมือนแม่พระคงคา" สำหรับผู้ที่ไม่สะดวกจะนำไปลอยน้ำ ก็อาจจะทิ้งไปเลยก็ได้

เมื่อเสร็จขั้นตอนการโกนผมไฟแล้ว บิคารมารคาจัดภัตตาหารถวายแด่พระสงฆ์ถวายเครื่องไทยธรรม พระสงฆ์อนุโมทนาแล้วบิคารมารคาส่งพระสงฆ์กลับ

ต่อจากนั้นพราหมณ์ทำพิธีอำมน้ำทารก โดยเจือน้ำพระพุทธรูปที่พระสงฆ์กระทำพิธีในวันสวดมนต์เย็นลงในน้ำอุ่นในขันหรืออ่างใบใหญ่ พราหมณ์จะรับทารกลงจุ่มในอ่างพอเป็นพิธี แล้วส่งทารกให้ญาติผู้ใหญ่เพื่อพาไปแต่งตัว เสร็จแล้ววางทารกลงบนเบาะตรงหน้าบายศรี พราหมณ์ทำขวัญตามพิธี คือเสกมัดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกจากตัวทารก ด้วยสายสิญจน์แล้วเผาไฟทิ้ง เช่นเดียวกับพิธีทำขวัญวัน หลังจากนั้นพราหมณ์จึงผูกค้ายสายสิญจน์เส้นใหม่ที่มีชื่อขอเท้าของทารก พราหมณ์เจิมหน้าทารกด้วยแป้งกระแจะ แล้วใช้ช้อนเล็กตักน้ำมะพร้าวอ่อนแฉะที่ปากทารกพอเป็นพิธีว่าให้ทารกกิน

หลังจากนั้นพราหมณ์จุดแว่นเทียนทั้ง 3 แว่น ยกขึ้นอวยชัยให้พรแก่ทารก 3 ครั้ง แล้วส่งแว่นเทียนให้ญาติพี่น้องที่มาช่วยงานรับไปเวียนเทียนโดยวนจากทางขวาไปซ้าย เพราะเป็นงานมงคล พิณพาทย์ประโคมประกอบการเวียนเทียนไปจนเสร็จพิธี ครั้นเวียนเทียนครบ 3 รอบแล้ว พราหมณ์รับแว่นเทียนกลับคืนมาปักใน

ชั้นข้าวสารจนครบ 3 แวน บิบนเทียนรวมกันเข้าเป็นแวนเดียวกัน แล้วดับไฟโดยใช้ใบพลู
ซ้อน ๆ กันโบกปิดควันเทียนไปทางทวารกเพื่อความสวัสดิ์

เมื่อเสร็จพิธีเวียนเทียนแล้ว พราหมณ์จัดการปูเปลทวารกด้วยเบาะหมอนให้
เรียบร้อย นำสิ่งของต่าง ๆ ที่จัดใส่พานไว้สำหรับทวารกและเครื่องใช้สำหรับทวารกที่
ปีศาจมารดาปรารถนาจะให้ทวารกใช้ประกอบอาชีพเมื่อเติบโตขึ้น ตลอดจนใบมะตูมและ
ดวงชะตาของทวารกวางลงในเปลด้วย ถ้ามีการตั้งชื่อทวารกแล้ว ปีศาจมารดาจะนำ
กระดาษที่พระภิกษุผู้อารุโธเขียนชื่อทวารกไว้วางลงในเปลด้วยเช่นกัน บางแห่งพราหมณ์
จะเจิมหัวเปลด้วยกระแจะจันทร์ เมื่อนำสิ่งของดังกล่าววางลงในเปลเรียบร้อยแล้ว
พราหมณ์จะไกวเปลสามครั้ง เอาแมวออกจากเปล แล้วอุ้มทวารกลงเปลแทน ไกวเปล
สามครั้งพร้อมกับกล่าวคำให้ศีลให้พรตามสมควร เป็นอันเสร็จพิธี

ในพิธีทำขวัญเดือนนี้ต้องมีบัตรพลีสังเวชพระภูมิเจ้าที่ตามธรรมเนียมเช่นเดียวกับ
กับการทำขวัญวันคล้าย

ประเพณีเนื่องในการเกิดดังกล่าวมานี้ มีรายละเอียดและขั้นตอนในแต่ละ
ครอบครัวคลลันกันไป เนื่องจากสังคมไทยมีการแบ่งระดับบุคคลตามหน้าที่และฐานะ
ทางสังคม วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ จึงมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันไปในแต่ละ
ระดับของบุคคลด้วย ถ้าเป็นครอบครัวของผู้มีฐานะทางสังคมสูงหรือผู้มีอันจะกินก็มักมี
รายละเอียดมากสักหน่อย นอกจากนี้ถ้าเป็นเจ้านายในราชสำนักก็ยังมีรายละเอียด
ของราชประเพณีเนื่องในการประสูติเพิ่มเติมขึ้นไปอีก ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

2.1 ราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในราชสำนัก

ราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในราชสำนักมีลักษณะคล้ายกับ
ประเพณีเนื่องในการเกิดของสามัญชน แม้ว่าจะมีรายละเอียดเพิ่มเติมเป็นพิเศษออกไป
บ้าง แต่ก็มีหลักใหญ่ของประเพณีเป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อพระราชกุมาร พระราช-
กุมารี หรือพระกุมารชั้นรอง ๆ ลงมาประสูติแล้ว มีพิธีสมโภชรับขวัญตามขั้นตอน ดังนี้

พิธีสมโภชเมื่อแรกประสูติ

พิธีสมโภชสามวัน

พิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่

2.1.1 ราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในราชสำนัก

อยุธยา

ในสมัยสุโขทัยไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านาย มีเพียงข้อความที่กล่าวถึงการรับขวัญและสมโภชนางนพมาศเมื่อแรกเกิดอยู่บ้าง ในวรรณคดีเรื่อง นางนพมาศ (คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์)¹ ว่าปีศาจมารดาและญาติผู้ใหญ่หน้าของขวัญอันมีความรับขวัญ การรับขวัญและสมโภชดังกล่าวเป็นเพียงพิธีในระดับข้าราชการในราชสำนักเท่านั้น ไม่ใช่ระดับพระกุมาร นอกจากนี้ยังไม่สามารถยืนยันได้แน่นอนว่า เรื่องนางนพมาศนี้เป็นวรรณคดีที่แต่งในสมัยสุโขทัย เนื่องจากสำนวนโวหารที่ใช้หลายตอนเป็นส่วนวนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และเนื้อความบางตอนก็เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่สิ่งที่เกิดในสมัยสุโขทัยแน่ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงจะเริ่มพูดถึงราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในราชสำนักตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นลำดับไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹นางนพมาศ (คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์), (พระนคร : ม.ป.ท. 2457), (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม, กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ และพระองค์เจ้ากาญจนากร พิมพ์แจกในงานศพเจ้าจอมมารดาสังวาล รัชกาลที่ 4), หน้า 21-22.

ราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น น่าจะมีมาก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่รายละเอียดเกี่ยวกับ ราชประเพณีเนื่องในการประสูติที่ชัดเจนที่สุด ปรากฏหลักฐานครั้งแรกในรัชกาล สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กล่าวคือ ปรากฏรายละเอียดเกี่ยวกับพระราช พิธีสมโภชเมื่อสมเด็จพระอัครมเหสีทรงพระครรภ์และเมื่อพระราชกุมารประสูติ แล้ว ใน กฎมนเทียรบาล¹ รายละเอียดเกี่ยวกับราชประเพณีดังกล่าวนี้ พอดีจะ แบ่งเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ตามลำดับได้ดังนี้

ศูนย์วิทยพัชการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, "กฎมนเทียรบาล" ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 152-154. กฎมนเทียรบาลนี้ได้ใช้สืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ นักปราชญ์ราชบัณฑิตชำระพระราชกำหนดกฎอัยการ รวมทั้งกฎมนเทียรบาล และ โบราณราชประเพณีในสมัยอยุธยา ตราเป็นกฎหมายเรียกว่า กฎหมายตราสามดวง ในปี พ.ศ. 2348.

1. พระราชพิธีสมโภชเมื่อสมเด็จพะอัครมเหสีทรงครรภ์ ประกอบด้วย การจัดเตรียมสถานที่สำหรับการประสูติ ได้แก่ เตรียมปลุกเรือไฟ ซึ่งหมายถึงตำแหน่งที่จะประสูติพระราชกุมาร และมีพิธีสมโภชและถวายพระพรสมเด็จพะอัครมเหสี ดังมีข้อความว่า

...เมื่อสมเด็จพะอัครมเหสีทรงครรภ์ ทำพิธีในต้นหมันพระเลื้อเมืองเจดวัน จึงงานจองสำโรงเมียนา 10000 เค็ดนาราชยานทั้ง 7 วัน สมโภช ลูกขุนถวายบังคมจำเริญศรี ตามบันคาศักดิ์ ปลุกเรือไฟประทาน 5 หอง พระโรง 7 หอง เป็นพนักงานกระลาโหม¹

2. พระราชพิธีสมโภชเมื่อพระราชกุมารประสูติแล้ว สามารถแบ่งได้เป็นขั้นตอน ดังนี้

2.1 พระราชพิธีสมโภชเมื่อพระราชกุมารแรกประสูติ ประกอบด้วย การจัดเตรียมเจ้าพนักงานเพื่อทำหน้าที่ต่าง ๆ และจัดเตรียมสิ่งของสำหรับพระราชกุมาร ได้แก่ จตุสมภักรมวังสันของชัย เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์บอกเวลาประสูติ เจ้าพนักงานพิธีคมน้ำร้อน และมีหมอดีหลวงทำพิธีเสียดี

เมื่อเจ้าพนักงานสรงสนานพระราชกุมารแล้ว พระราชวงศ์ชั้นสูงส่งพระราชกุมารให้พระแม่นม ต่อจากนั้นหมอดีเสาะเคาะระหัดทำพิธีเสาะเคาะระหัดพระราชกุมาร แล้วนำพระราชกุมารใส่ในพานเนาวรัตน์ และบรรดาข้าราชการถวายบังคมพระราชกุมาร ดังปรากฏข้อความว่า

...เมื่อสมภพวังสี่ของ คลังถวายผ้ากาษา 16 ตรา เมืองถวายเม็ยโจรู 50 พลเทพถวายน้ำ 16 คนโท ขุนศรีสังกรเป่าสังข์ สังข์พลเป่าแตร 20 ของไชย ขุนอินทขุนจันทมน้ำร้อน มหาเทพมหามนตรีตั้งรักษากำ หนูไทยราชศักดิ์เบ็กหมอดีหลวง หลวงโฆมคเอากะบานเสียดี พระสิทธิสารเสียดีเขาเขา กุมารรักษาเสียดี

*คำว่า "พระราชกุมาร" ในที่นี้ ผู้วิจัยขอใช้ในความหมายที่รวมถึง พระราชกุมารด้วยกัน.

¹พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, "กฎมนเฑียรบาล" ใน กฎหมาย-ตราสามดวง, หน้า 152.

เข้ากลางวัน กุมารเพชเสี้ยเข้าคำ พระโหรพระเทพราชตั้งบาตรถวาย ครั้น
สมภพสนานแล้ว ลูกเขอรับยื่นแกสนองพระโอรช ๗ ยื่นแกแนนม นาลิกา 1
เบิกหมอบตุดิเสดเคาะเคราะห์สัคตั้ง 2 นาลิกา เบิกลูกขุนถววยบังคม เอา
พระองคใสพานเนาวรัตน ลูกเขอหลานเขอชูขึ้น ไชหนาลองถววยบังคม¹

2.2 พระราชพิธีสมโภชเมื่อพระราชกุมารมีพระชันษา 1 วัน

จนถึง 3 วัน ประกอบด้วย การสมโภชบายศรีเป็นเวลาสามวันนับตั้งแต่พระราช
กุมารประสูติแล้ว 1 วัน พร้อมทั้งสิ่งของพระราชทานสำหรับพระราชกุมาร ได้แก่
พานทอง จานทอง สบายทอง ครกทอง สากทอง ขอนทองตักมังคน สาคูทอง และ
มีพระแมนม พระพี่เลี้ยง สำหรับดูแลพระราชกุมาร ได้แก่ แมนมเอก แมนมโท
แมนมตรี ป้าเลี้ยง ยายเลี้ยง พี่เลี้ยงอุ้มยี่น พี่เลี้ยงอุ้มเสด็จ พี่เลี้ยงกลางเรือน
นอกจากนี้ยังมีหมอยา หมอสะเคาะเคราะห์สำหรับพระราชกุมาร และมีเจ้าพนักงาน
ทำหน้าที่ต่าง ๆ กันคอยดูแลรับใช้พระราชกุมาร ได้แก่ พนักงานปักสะตั้ง พนักงาน
ปักแด และพนักงานซักหลอมพระราชกุมาร เป็นต้น ดังปรากฏข้อความ

...รุ่งเช้าสมโภชจำเริญศรี 3 วัน พานทองหนัก ๕ จานทองหนัก ๕ สบายทอง
หนัก ๕ ครกทองหนัก ๑๐ สากทองหนัก ๕ ขอนทองตักมังคนหนัก ๓ แมนมเอก
3 แมนมโท 7 แมนมตรี 9 ป้าเลี้ยง 4 ยายเลี้ยง 2 พี่เลี้ยงอุ้มยี่น 4 พี่เลี้ยงอุ้ม
เสด็จ 4 พี่เลี้ยงกลางเรือน 8 หมอ 6 หมอสะเคาะเคราะห์ 20 คนสตั้ง 20
ปักแด 20 ซา 30 สาคูทองหนัก ๕ ...²

2.3 พระราชพิธีสมโภชเมื่อพระราชกุมารมีพระชันษา 7 วัน

ประกอบด้วยการทำพิธีป้อนข้าวพระราชกุมาร ดังปรากฏข้อความว่า "ถึง 7 วัน
ทำงานยอกศรี ไค้แหวนเนาวรัตน 9 ดวง ทำงานป้อนเข้าไค้เงิน^๑ ทอง ๕
ทำงานป้อนกล้วยไค้เท่ากัน จำเริญพระศรีทุกที่"³

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, "กฎมนเฑียรบาล" ใน กฎหมาย
ตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 152-153.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

2.4 พระราชพิธีสมโภชเมื่อพระราชกุมารมีพระชันษา 1 เดือน ประกอบด้วยการสมโภชพระราชกุมารขึ้นพระอุ ในกฎมนเทียรบาลกล่าวถึงไว้ไม่มากนัก ดังปรากฏข้อความว่า "เมื่อเดสิงอุไคทองหนัก ๕" ¹

นอกจากนี้แล้วก็กล่าวถึงพระราชพิธีและพิธีอื่น ๆ สำหรับพระราชกุมาร เมื่อเจริญวัยขึ้นอย่างสิ้น ๆ จนถึงพิธีทรงผนวชเป็นสามเณรสำหรับลูกเชอฝ่ายชาย และพิธีจวรอหุลบ สำหรับลูกเชอฝ่ายหญิง²

พระราชพิธีสมโภชสมเด็จพระอัครมเหสีเมื่อทรงครรภ์และพระราชพิธีสมโภชพระราชกุมารที่ปรากฏใน กฎมนเทียรบาล นั้น มีรายละเอียดของพิธีโดยเฉพาะของที่รับพระราชทานลคหลันกันไปตามลำดับชั้นยศศักดิ์ด้วย กล่าวคือ ในการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น สมเด็จพระอัครมเหสีสมโภชเพียงครั้งหนึ่งของการสมโภชสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ถัดจากนั้นลงมาถ้ลคระคัมกับการสมโภชลงไปชั้นละครั้งหนึ่ง คือ ชั้นพระมเหสีรองชั้นพระราชเทวีและพระอัครชายา ชั้นลูกเชอชั้นหลานเชอ ชั้นพระสนม ตามลำดับ³.

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับ "พิธีสมโภชเจ้าฟ้าขึ้นพระอุ" ในหนังสือ ตำราพระราชพิธีเก่า ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ประทานข้อสันนิษฐานว่า พระราชพิธีต่าง ๆ ที่ปรากฏใน ตำราพระราชพิธีเก่า นี้ น่าจะเป็นแบบแผนพระราชพิธีครั้งกรุงศรีอยุธยา⁴

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, "กฎมนเทียรบาล" ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 153.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-154.

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "เอกสารส่วนพระองค์" (24 แผนกพระราชพิธี เลขที่ 32 ราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา รวบรวมจากตำราและจดหมายเหตุที่ปรากฏ (7) หมวกราชสกุล 29 พฤษภาคม 2472), (กรุงเทพมหานคร : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2472), หน้า 1.

⁴สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์เหล่าลูกหลวง, หน้า 1-2.

รายละเอียดในเรื่อง "พิธีสมโภชเจ้าฟ้าขึ้นพระอู่" กล่าวถึงการจัดเตรียมสถานที่และสิ่งของสำหรับใช้ในพระราชพิธี ได้แก่ การตกแต่งพระอู่ แล้วเชิญมาแขวนไว้ที่เสาศระอู่ การจัดเตรียมและตกแต่งบายศรีของพร้อมเครื่องบายศรี 2 สำหรับ เว้นเวียนเทียนพร้อมทั้งเครื่องนมัสการบูชาเทวดา

เมื่อถึงเวลาที่กำหนดฤกษ์ไว้ พราหมณ์อ่านพระเวทพระมนตร์บูชาเทวดา ค่อยจากนั้นเชิญพระราชกุมารขึ้นพระอู่ทอง มีพระแม่มน พระพี่เลี้ยง ไกวพระอู่ พร้อมทั้งขับกล่อมควบบทเหกลมสำหรับลูกหลวงถวาย ดังปรากฏข้อความใน ตำราพระราชพิธี-เก่า ว่า

...ได้เพลาฤกษ์ดีแล้วให้ชีพอพราหมณ์โหราพฤชาจารย์อ่านพระเวทมนตร์บูชาเทวดา แล้วจึงเชิญเสด็จพระราชกุมารพระราชกุมารีขึ้นพระอู่ทอง แล้วให้พระพี่เลี้ยงพระนมชาข้างละ 7 ทา ซากดอมข้างละ 7 คำ บุตคนวาคนละคำ ว่าหลับไม่หลับได้หลับพระไพบรเียวเอย ฯ หลับพระเนตรบุญเรือง หลับเขาพระเมรุราชเอย หลับไม่หลับไลหลับพระไพบรเียวเอย หลับพระเนตรแต่พระองค์ผู้เดียว หลับเขาพระเมรุราชเอย ฯ¹

หลังจากนั้นผู้มาร่วมพิธีเวียนเทียนสมโภช 7 รอบหรือ 11 รอบ เสร็จแล้วจึงเชิญพระราชกุมารลงจากพระอู่ทอง และเชิญเสด็จขึ้นพระอู่ผ้า พระพี่เลี้ยง พระแม่มน ไกวพระอู่และเหกลมต่อไป

2.1.3 ราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในราชสำนักรัตนโกสินทร์

ในสมัยกรุงธนบุรีไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับราชประเพณีเนื่องในการประสูติของพระราชกุมาร ในสมัยต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขึ้นครองราชย์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา และโปรดเกล้าฯ ให้นำราชพิธีราชบัณฑิตชำระพระราชกำหนดกฎอัยการ รวมทั้งโบราณราชประเพณีในสมัยอยุธยา นำมาเป็นแบบแผนสำหรับปฏิบัติสืบต่อมา และโปรดเกล้าฯ

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, ตำราพระราชพิธีเก่า (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), หน้า 1-2.

ให้อาสาสมัครลอกไว้เป็นหลักฐานรวมอยู่ใน กฎหมายตราสามดวง¹

ราชประเพณีเนื่องในการประสูติในสมัยรัตนโกสินทร์ คงได้รับแบบแผนสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาเช่นกัน เนื่องจาก กฎหมายโบราณ ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับราชประเพณีดังกล่าวนี้ ได้ใช้สืบทอดมาในสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย

รายละเอียดของราชประเพณีเนื่องในการประสูติในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา ในที่นี้ผู้วิจัยขอกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายในราชสำนักสมัยรัตนโกสินทร์อย่างกว้าง ๆ โดยไม่จำกัดรัชสมัย เนื่องจากราชประเพณีส่วนใหญ่จะเป็นเช่นเดียวกัน แต่รายละเอียดในส่วนปลีกย่อยอาจแตกต่างกันไปในแต่ละรัชสมัยดังนี้¹

1. การจัดเตรียมการประสูติเมื่อสมเด็จพระมเหสีทรงครรภ์ ประกอบด้วย การจัดเตรียมสิ่งของที่จะใช้ในการประสูติและการพิธีประสูติ สิ่งของสำหรับใช้ในการประสูตินั้น มีความมุงคางมลลันกันตามลำดับชั้นของพระราชกุมารที่จะประสูติ

เมื่อสมเด็จพระมเหสีประสูติแล้ว เจ้านายที่ยกพระแท่นประสูติเข้าไปประจำที่ ผูกพระกระโจมด้วยผ้าขาวตรงกลางในพระแท่นประสูติ มียอดทรงเจดีย์ สลักปิดทองประดับกระจกอย่างงดงามอยู่เหนือพระแท่นนั้น นอกจากนี้ยังจัดเตรียมพระกระดั่งสำหรับรองรับพระราชกุมาร พระกระดั่งนั้นหุ้มด้วยผ้าขาว ทอดพระอิฏฐ์รองรับพระกระดั่ง แล้ววางพระกระดั่งไว้บนตั้งทอง

¹รายละเอียดเกี่ยวกับราชประเพณีดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้รับมาจากเอกสารต่อไปนี้ พระยาอนุนามานราชชน, พิธีสมโภชเดือน ประเพณีทำบุญตักบาตร เรื่องสงกรานต์ (พระนคร : สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี, 2496), หน้า 1-8 . เพลินพิศ กักราว (กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์), พระราชพิธีสมโภช 3 วัน สมโภชเดือน และขึ้นพระอู่ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523). และ "พระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์", นิตยสารศิลปากร 26 (พฤศจิกายน, 2525), หน้า 1-35.

ภายในพระกระดิ่งมีสิ่งของสำหรับพระราชกุมารบรรจุอยู่ด้วยได้แก่ พระภูษา-
ทรงคาคของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผืนหนึ่ง พระแสงกริช พระแสงปืนนพรัตน์
กระดานชนวน สมุดคินสอ ถ้าเป็นพระราชกุมารไม่มีพระแสงทั้งสองชนิด เปลี่ยนเป็น
เครื่องเย็บปักถักร้อยแทน และมีหนังสือปูรองในพระกระดิ่งด้วย แต่ต่อมาในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้งดเว้นหนังสือรองพระกระดิ่ง
เสีย

2. พระราชพิธีสมโภชเมื่อพระราชกุมารประสูติแล้ว แบ่งได้เป็นขั้นตอน
ดังนี้

2.1 พระราชพิธีสมโภชรับขวัญเมื่อแรกประสูติ มีดังนี้ ถ้าประสูติ
เป็นพระราชกุมาร เจ้าพนักงานสิ้นของชัย ประโคมสังข์ แตร และปี่พาทย์ ถ้าประสูติ
พระราชกุมารี เจ้าพนักงานประโคมเฉพาะสังข์ แตร และปี่พาทย์ เท่านั้น

ครั้นหมอลางถวายการตัดพระสกุล (รก) เรียบร้อยแล้ว พระราชวงศ์ผู้ใหญ่
รับพระราชกุมาร เชิญลงในพระกระดิ่ง แล้วทำพิธีร่อนพระกระดิ่ง ทำนองเดียวกับพิธี
ของสามัญชน แล้วเชิญพระกระดิ่งวางที่ตั้งทอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรินน้ำ
พระมหาสังข์ (ซึ่งเป็นน้ำที่นำมาจากแม่น้ำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็น
น้ำใสสะอาดบริสุทธิ์) ลงในจอกทอง ทรงใช้ช้อนทองตักน้ำในจอกทองหยอดลงใน
พระโอษฐ์พระราชกุมาร เพื่อความสวัสดิมงคลเรียกว่า พิธีเบิกพระโอษฐ์

ครั้นต่อมาในรัชกาลหลัง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงราชประเพณีเดิมบางประการ
เช่น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้มีทหารยิง
ปืนใหญ่เฉลิมพระเกียรติ 21 นัด เมื่อประสูติพระราชกุมารเพิ่มขึ้นด้วย และหากประสูติ
เกินเวลา 18 นาฬิกา ในวันรุ่งขึ้นจึงยิงปืนใหญ่ รวมทั้งมีแตรวงทหารรักษาวัง วปร.
บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีด้วย

ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้จัดเตรียม
การประสูติโดยยึดหลักสรีรเวชศาสตร์เป็นสำคัญ และตัดแปลงราชประเพณีบาง
ประการให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น ไม่มีพิธีร่อนพระกระดิ่ง ไม่ทอดพระเนตรประสูติ

ไม่ใช่พระกระโจอม และไม่มีพิธีเบิกพระโอรส แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
น้ำพระมหาสังข์ ทักขินาวัฏที่พระเศียร และทรงเจิมพระนลาฏพระราชนุมากรเท่านั้น

2.2 พระราชพิธีสมโภชสามวัน เมื่อพระราชกุมารประสูติมาได้สาม
วันแล้ว ก็มีพระราชพิธีสมโภชรับขวัญท่านเองเดียวกับพิธีทำขวัญวันของสามัญชน

พระยาอนุมากราชชน ไค่กล่าวถึงพระราชพิธีสมโภชสามวัน ไว้ว่า

...เมื่อเจ้านายประสูติได้ 3 วัน ก็มีพิธีเรียกว่า "สมโภชสามวัน" จะตกในวัน
โรครบ 3 วันก็ทำจริง ๆ เวลาเย็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลง ตั้ง
บายศรีแกว ทอง เงิน สำหรับเด็ก พรหมผู้ทำการเบิกแว่น เจ้านายผู้หญิงเวียน
เทียนในท้องตำหนัก เจ้านายผู้ชายไปนั่งอยู่ข้างนอก ผู้ซึ่งอุมเจ้านายซึ่งประสูติใหม่
ไซ้ผู้ใหญ่ในพระราชวงศ์ที่สูงศักดิ์¹

ในวันที่มีพระราชพิธี เจ้าหน้าที่จัดโต๊ะสำหรับตั้งบายศรี แกว ทอง เงิน
สำหรับเล็กที่หน้าห้องซึ่งมีพระประสูติกการ พร้อมด้วยค้ายพระขวัญมงคล 9 สี พรหม
เป็นผู้เบิกแว่นจากบายศรี พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในและข้าราชการฝ่ายในรับแว่น
จากพรหม เวียนเทียนภายนอกห้องพระบรรทม 3 รอบ แล้วพรหมผู้ใหญ่ซึ่งมี
บรรดาศักดิ์เป็นพระมหาราชครู ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเข้าไปถวายน้ำสังข์
ที่พระหัตถ์ และถวายเจิมที่พระหัตถ์หรือพระบาทของพระราชนุมากร แล้วถวายค้ายพระ-
ขวัญมงคล 9 สี พาดไว้ที่พระหัตถ์ เพื่อพระราชวงศ์ผู้ใหญ่จะได้เข้าไปทรงผูกพระกร
พระราชนุมากร

เมื่อพรหมผู้ใหญ่วิบัตกิจเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
น้ำพระมหาสังข์ที่พระเศียร และทรงเจิมพระนลาฏพระราชนุมากร แล้วพระราชทานน้ำ
พระมหาสังข์ที่พระเศียร พระชนนีของพระราชนุมากรนั้นด้วย เป็นการเสร็จพระราช-
พิธีสมโภชสามวัน

¹พระยาอนุมากราชชน, พิธีสมโภชเดือน ประเพณีทำบุญตักบาตร เรื่อง
สงกรานต์... , หน้า 5-6.

ในรัชกาลปัจจุบันได้ขอพระราชพิธีลงไปบ้างในส่วนรายละเอียดเช่น พระราช-
ครูพราหมณ์ไม่ต้องเข้าไปถวายน้ำสังข์และค้ายพระขวัญแด่พระราชกุมาร หากแต่เข้าไป
ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงดำเนินการพิธีต่อไป

2.3 พระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ เมื่อพระราชกุมารมี
พระชันษาครบหนึ่งเดือนบริบูรณ์ มีการประกอบพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่
ทำนองเดียวกับพิธีทำขวัญเดือน โคนผมไฟ และนำตารกลงเปลของสามัญชน

ก่อนประกอบพระราชพิธีนี้ โหรหลวงกำหนดพระฤกษ์และผูกดวงพระชะตา
พระราชกุมาร และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามให้พระราชกุมาร
ด้วย

พระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ กระทำเป็นเวลา 2 วัน กล่าวคือ

วันแรก เป็นการประกอบพิธีทางพุทธศาสนา พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์
และทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับพระราชกุมารสร้างในวันรุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันพระฤกษ์ขึ้นพระอู่

วันที่สอง เป็นวันเจริญพระเกศาลงสร้างและขึ้นพระอู่ตามพระฤกษ์ที่กำหนด
ไว้ ตอนเช้าเสวยพระที่เจริญพระพุทธมนต์ตั้งแต่วันแรก เมื่อพระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว
เริ่มประกอบพิธีทางศาสนาพราหมณ์ พระครูพราหมณ์ประกอบพิธีทำน้ำสำหรับสร้างพระราช-
กุมารในชั้นพระสาคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลังน้ำพระพุทธมนต์ลงในชั้น
พระสาคร ซึ่งแวดล้อมด้วยราชวัตรฉัตรขนาดเล็กทำด้วยกระดาษ ในบริเวณราชวัตรนั้น
มีกรงอย่างกรงนกเสียบกึ่งเงินกึ่งทอง ปลาเงินปลาทอง ไว้บนคอน และลูกมะพร้าววงอก
ปิดกระดาษเงินผลหนึ่ง ปิดกระดาษทองผลหนึ่งวางอยู่ด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงหลังน้ำพระมหาสังข์พระราชทานแด่พระราชกุมาร และทรงจรคพระกรรไกรขริบเส้น
พระเกศา ทรงหลังน้ำพระพุทธมนต์ เทพมนตรีจากพระเต้า แล้วทรงผูกค้ายพระขวัญ
ต่อจากนั้นทรงเจิมพระราชกุมาร พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา พราหมณ์เป่าสังข์
พนักงานภูษามาลาไกวบังเหาะวิ เจ้าพนักงานประโคม ฉิ่งชัย สังข์ แตร และดุริยางค์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์ถวาย
อนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา และออกจากห้องพิธี

เมื่อประกอบพระราชพิธีเจริญพระเกศาเรียบร้อยแล้ว พระครูพราหมณ์นำกรง
กุ่มปลาเงินทอง มะพร้าวเงินมะพร้าวทอง ชุบน้ำในขันพระสาครก่อน แล้วทำพิธีสงฆ์
พระราชกุมารที่ขันพระสาครนั้น

เมื่อสงฆ์พระราชกุมารแล้ว จึงประกอบพิธีรับขวัญพระราชกุมาร ของที่จัด
เตรียมสำหรับพิธีนี้ได้แก่ บายศรีแก้ว เงิน ทอง และบายศรีปากชาม พร้อมด้วยข้าวสาร
วางไว้ในขันถมซึ่งมีพานทองรองรับ นอกจากนี้มีแว่นแก้วปักเทียนชัย มะพร้าวอ่อนปอก
เปลือกเจาะปากพร้อมซ้อนเล็กวางไว้ในพานทอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระครูพราหมณ์ถวายน้ำเทพมนตร์ด้วยสังข์พิธีของพราหมณ์ที่
พระหัตถ์พระราชกุมาร ต่อจากนั้นพระพี่เลี้ยงอุ้มพระราชกุมารไว้เตรียมเชิญลงบรรทม
ในพระอู่

พระอู่สำหรับพระราชกุมารนั้น สานด้วยไม้ไผ่ตัน รอบตัวหุ้มผ้าขาว มีไม้คาน
หัวเม็คบิดทองขนาดอยู่ทั้งสองข้าง มีการจัดเตรียมสิ่งของสำหรับพระราชกุมารวางไว้
ในพระอู่ก่อน ได้แก่ ศิลาดล ผลพิศเขียวทาคินสอดพองขาว ถุงผ้าบรรจุมะลิคัพพีชต่าง ๆ
เครื่องอิศริยยศสำหรับพระราชกุมาร ดวงพระชะตาและพระนามของพระราชกุมาร ซึ่ง
จารึกไว้ในกระดาษปิดบนทองคำแท่ง นอกจากนี้มีใบมะตูม 1 ใบ วางไว้ที่เสาศะคิง
ของพระอู่ ภาพแม่ชื้อประจำวันประสูติแขวนไว้เหนือพระอู่ พร้อมทั้งจัดเตรียมวิหาร 1 ตัว

เมื่อพระครูพราหมณ์รดน้ำเทพมนตร์ที่พระอู่และเจิมพระอู่แล้ว จึงนำวิหาร
วางลงในพระอู่พอเป็นพิธี แล้วนำวิหารออกจากพระอู่ ต่อจากนั้นเชิญพระราชกุมารลง
บรรทมในพระอู่ พระครูพราหมณ์ไกวพระอู่ พราหมณ์เป่าสังข์ พนักงานภูษามาลาไกว
บัณเฑาะว์ เจ้าพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตร และดุริยางค์ พราหมณ์ผู้ช่วยสองท่าน
ถวายมนตร์เทกดอม จบแล้วพราหมณ์เป่าสังข์ พนักงานภูษามาลาแกว่งบัณเฑาะว์
เจ้าพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตรและดุริยางค์ อีกครั้งหนึ่ง พระครูพราหมณ์เบิก
แว่นเวียนเทียนสมโภช พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รับแว่นเวียนเทียน
สมโภชจนครบ 3 รอบ เสร็จแล้วพระครูพราหมณ์ดับเทียนและประมวลครันด้วยใบพลู
และถวายน้ำเทพมนตร์ที่พระบาทพระราชกุมาร พร้อมทั้งเจิมและผูกค้ายพระขวัญที่

พระบาททั้งสองข้าง ต่อจากนั้นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทรงเจิมพระหัตถ์พระราชกุมาร แล้วพระบรมวงศานุวงศ์รวมทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถวายของขวัญแด่พระราชกุมาร จึงเสด็จพระราชพิธี

อนึ่ง เหง้าล้อมที่ปราหมณ์ไซ้ เหง้าล้อมพระราชกุมารขณะไกวพระอุ้ในพระราชพิธีสมโภชเดือนนั้นแต่งเป็นภาษาสันสกฤต เริ่มใช้มาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สืบต่อมาจนปัจจุบัน ส่วนในรัชกาลก่อนหน้านี้ พระพี่เลี้ยงพระแมนม เป็นผู้เห่กล่อมด้วยบทเห่กล่อมพระบรรทมที่เป็นภาษาไทย ถ้าพระราชกุมารเป็นชั้นพระองค์เจ้าก็มีเพียงมนตรีเห่กล่อมเท่านั้น แต่ถ้าพระราชกุมารเป็นชั้นเจ้าฟ้ายังมีเจ้าพนักงานขับไม้กล่อมต่อจากมนตรีเห่กล่อมของปราหมณ์อีกด้วย ดังมีข้อความปรากฏในหนังสือ สำเนาวิจารณ์เห่ชาลุล่วง พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า

... พิเคราะห์ตามลักษณะพิธีพระราชกุมารขึ้นพระอุ้ตามประเพณีเดิม พระครูปราหมณ์เป็นแต่เชิญองค์พระราชกุมารขึ้นพระอุ้ แล้วให้พี่เลี้ยงนางนมเห่กล่อม แต่ตามการพิธีในชั้นหลัง ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 มาจนตลอดรัชกาลที่ 5 เมื่อพระครูปราหมณ์เชิญองค์พระราชกุมารขึ้นพระอุ้แล้ว ตัวพระครูปราหมณ์เองไกวพระอุ้ และเห่กล่อมด้วยมนตราสันสกฤตกับปราหมณ์อีกคน 1 จนครบ 3 ลา ถ้าพระราชกุมารเป็นชั้นพระองค์เจ้าก็เสด็จพิธีเพียงเท่านั้น ถ้าพระราชกุมารเป็นเจ้าฟ้ายังมีพวกขับไม้กล่อมต่อไปอีกพัก 1 จึงเป็นเสร็จพิธี¹

นอกจากพระราชพิธีสมโภชรับขวัญพระราชกุมารตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีพระราชพิธีฝังพระสกล (รก) ของพระราชกุมารด้วย กล่าวคือ หลังจากพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอุ้ เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญหม้อพระสกลซึ่งมีพานทองรองรับและพานใส่เส้นพระเกศาของพระราชกุมารที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขริบในพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอุ้ไปฝัง ณ สถานที่ซึ่งจัดเตรียมไว้ พร้อมกันนั้นพระสงฆ์ 2 รูป เจริญมงคลคาถา เสร็จแล้วเจ้าพนักงานปลุกต้นไม้มงคลประจำปีและต้นไม้มงคล

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์เห่ชาลุล่วง..., หน้า 58-59.

ประจำวันประสูติของพระราชกุมาร รวมทั้งต้นมะพร้าวนาทิก่เกิดเงินปัดทองอย่างละต้นไว้บริเวณที่ฝั่งนั้น

ราชประเพณีเนื่องในการประสูติของเจ้านายตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ในปัจจุบันรายละเอียดบางประการได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เพื่อให้เหมาะสมกับกาลเวลาและสภาพสังคม

นอกจากนี้ราชประเพณีดังกล่าวนี้ ยังมีรายละเอียดแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยสำหรับพระราชกุมารชั้นเจ้าฟ้าและพระกุมารชั้นรอง ๆ ลงมา ทั้งในค่าน้ำสิ่งของเครื่องใช้ และรายละเอียดของชั้นตอนพิธี

2.2 ประวัติความเป็นมาของบทเห่กล่อมพระบรรทม

บทเห่กล่อมพระบรรทมมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว และใช้สืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ ปรากฏบทเห่กล่อมลูกหลวง 2 บทเป็นครั้งแรกในหนังสือ ตำราพระราชพิธีเก่า ซึ่งเป็นบทเห่กล่อมที่ใช้ประกอบในพระราชพิธีสมโภชเจ้าฟ้าขึ้นพระอู่ ดังความว่า

...ได้เพลาฤกษ์ดีแล้วให้ชี้พ้อพรหมณ์โหราพฤตจารุย์อ่านพระเวทมนต์บูชาเทวดา แล้วจึงเชิญเสด็จพระราชกุมารพระราชกุมารีขึ้นพระอู่ทอง แล้วให้พระพี่เลี้ยงพระนมชางางละ 7 ทา ซากลอมชางางละ 7 คำ บททนวนาคนละคำ ว่าหลับไม่หลับไลหลับพระไทรใบเขียวเอ๋ย ๑ หลับพระเนตรบุญเรือง หลับเขาพระเมรุราชเอ๋ย หลับไม่หลับไลหลับพระไทรใบเขียวเอ๋ย หลับพระเนตรแต่พระองค์ผู้เคียว หลับเขาพระเมรุราชเอ๋ย ๑¹

นอกจากนี้แล้วก็มีบทเห่กล่อมพระบรรทมในสมัยอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงรวบรวมไว้ในหนังสือ สำเนาวิจารณ์

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์, ตำราพระราชพิธีเก่า..., หน้า 1-2.

เขาลูกหลวง เป็นจำนวนประมาณ 57 บท¹ ส่วนต้นฉบับสมุดไทยนั้นไม่ปรากฏบท
เทกลอมพระบรมมที่เป็นส่วนนสมัยอยุธยาเลย

ลักษณะของบทเทกลอมพระบรมมในสมัยอยุธยา เท่าที่ผู้วิจัยค้นพบแต่ง
เป็นกาพย์ยานีหรือกาพย์ฉมัง แต่ละบทมีความยาวเพียง 1 คำหรือ 2 คำ โดยที่มี
เนื้อความบริบูรณ์ในตัวเอง เช่น

- ๑ พระขอมิ่ง แม่ฟ้ามีกิ่งจะวางไว้
 น้อยใจด้วยฟ้าหามีไม้ แสนเสียดายพระทูลกระหม่อม เอย²
- ๒ พระสุดที่รัก วงพระภักตร์คังดวงเดือน
 หาไหนจักได้เหมือน อย่างเดือนพระทูลกระหม่อม เอย³
- ๓ พระพายพัดเรื่อยเรื่อยมา หอมกลิ่นมาลา
 ถวายพระทูลกระหม่อม เอย⁴

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียก
บทเทกลอมพระบรมมในสมัยอยุธยาแบบนี้ว่า "ซ้ากลอมลูกหลวง" พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานคำอธิบายไว้ในหนังสือ ธรรมเนียมราชตระกูล
ในกรุงสยาม ว่า บทเห "ซ้ากลอมลูกหลวง" ใช้สำหรับขับกล่อมพระราชกุมารชั้น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์
เขาลูกหลวง..., หน้า 3-8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

เจ้าฟ้า ซึ่งได้แก่ พระเจ้าลูกเธอ* ที่ประสูติด้วยพระอัคมเหสี และพระราชโอรสที่ประสูติด้วยพระชายาผู้เป็นพระราชธิดาหรือพระราชนัดดา (หลานหลวง) ของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ถ้อยคำที่ใช้ในบทเห่ "ข้าล้อมลูกหลวง" จึงมักเป็นคำที่แสดงฐานะอันสูงของผู้ฟังและเกี่ยวเนื่องด้วยการปกป้องคุ้มครองแผ่นดินและราษฎร ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างจากบทเห่ล้อมเจ้านายชั้นรอง ๆ ลงมา ดังข้อความที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานคำอธิบายไว้ว่า

... ตั้งแต่ขึ้นพระอู่แล้ว มีข้าหลวงสำหรับร้องเพลงเห่ในเวลาประทม เรียกว่า ขาลูกหลวง ท่านอุงแลดูอย่าเผลอเหมือนกันกับที่เห่เจ้านายตามธรรมเนียม เป็นคำสูง ๆ เป็นคนวาอย่างเช่นพระเสด็จมาฉานพิภพปกป้องพระวงศานุวงศ์ แลราษฎรดังนี้¹

ในบทความเรื่อง เพลงขาลูกหลวง เพลงขอสามสาย สำหรับกล่อมพระบรมมสมเด็จเจ้าฟ้า ผลงานการค้นคว้าของ พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ของ พูนพิศ อมาตยกุล ก็มีข้อความกล่าวถึงบทเห่ขาลูกหลวงปรากฏอยู่ด้วย ดังนี้

... พระราชโอรสหรือพระราชธิดาขององค์พระมหากษัตริย์ที่ประสูติแต่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี พระนางเจ้าพระราชเทวี พระอัครชายาเจ้า หรือพระนางเชอพระองค์เจ้า มักจะดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าเสมอ และในการสมโภชฉลองพระอู่ นั้น คนตรีไทยก็มีส่วนร่วมในพระราชพิธีนั้นด้วย การสมโภชจะมีพราหมณ์ฉานฉันท มีคนตรีประกอบด้วยดุสิดขอสามสาย และเจ้าพนักงานไกวบันทัดะวะ และมีนักร้องเห่กล่อมพระบรมม ทวงทำนองคงจะเป็นเพลงชา ๆ จึงเรียกว่า "เพลงขาลูกหลวง" และยังมีเพลงอื่น ๆ บรรเลงติดต่อกันไปจนกว่า

* พระเจ้าลูกเธอ ในที่นี้มีความหมายรวมทั้งเจ้าฟ้าชาย และเจ้าฟ้าหญิง.

¹ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501), (คณะพระภิกษุสามเณร วัดบวรนิเวศวิหาร พิมพ์อุทิศถวายส่วนกุศล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา ในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ พระเมรุสุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 5 กรกฎาคม พุทธศักราช 2501), หน้า 8.

จะบรรทมหลับ เพลงชาลुकหลวงนี้เข้าใจว่าจะมีอยู่ด้วยกันหลายระดับและหลายบท เพราะลुकหลวงนั้นมีหลายระดับนับตั้งแต่สมเด็จเจ้าฟ้าลुकหลวง มาจนถึงพระองค์เจ้าลुकหลวง (ที่ประสูติแต่พระสุนทร) แต่ที่นับว่าทรูที่สุดคือ เพลงชาลุกหลวงสำหรับกล่อมพระบรรทมสมเด็จเจ้านั่นเอง¹

บทเห่กล่อมสำหรับพระกุมารชั้นรอง ๆ ลงมาในสมัยอยุธยาคงจะต้องมีเป็นแน่ แต่เท่าที่ผู้วิจัยค้นคว้ามาได้ ในสมัยอยุธยาปรากฏต้นฉบับแต่เพียงบทเห่กล่อมแบบ "ชาลुकหลวง" เท่านั้น

บทชาลुकหลวงในสมัยอยุธยานั้น ผู้แต่งน่าจะเป็นผู้หญิงชาววังและน่าจะเป็นพวกที่ไม่ค่อยมีความชำนาญในการประพันธ์ เนื่องจากถ้อยคำที่ใช้ในบทเห่กล่อมมิใช่สำนวนของกวี หากแต่งด้วยถ้อยคำสัมผัสอย่างง่าย ๆ เพื่อให้ท่องจำได้ง่าย และมีข้อความซ้ำกันบ่อยครั้งคล้ายกับกลอนสลด นอกจากนี้การเห่กล่อมพระเจ้าลुकเชอที่ยังทรงพระเยาว์ เป็นกิจการฝ่ายในพระราชวัง ผู้ชายไม่มีกิจเข้าไปเกี่ยวข้องอีกด้วย ดังปรากฏในคำอธิบายของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้

...พิจารณาลुकเห่กล่อมอย่างบทละคำ ทั้งตัวอย่างในตำราและที่รวมมาพิมพ์ไว้ ตอนนี้ แต่งด้วยถ้อยคำสัมผัสอย่างพื้น ๆ และมีภาษาที่คล้ายกับกลอนสลด มิใช่สำนวนกวี นาสงสัยว่าจะเป็นผู้หญิงชาววังแต่งโดยมาก เพราะการเห่กล่อมพระเจ้าลुकเชอที่ยังทรงพระเยาว์เป็นการฝ่ายในพระราชวัง ผู้ชายหาไม่มีกิจที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องของพจนานโม อีกประการ ๑ น่าจะเป็นเพราะคนเฝ้าพระอุมักอยู่ในพวกที่ไม่รู้หนังสือ จึงแต่งบทเห่สั้น ๆ ให้ท่องจำได้ง่าย ๆ คงมีใครในพวกผู้หญิงชาววังที่รู้จักบทกลอนแต่งขึ้นให้เห่ เห่หนึ่งแล้วคนอื่นก็จำเอาไปเห่ที่อื่นทั้งบทบาง หรือเอาไปแก้ไขผิดกันเสียบ้าง คิดแต่งขึ้นใหม่ตามทำนองเดียวกันบ้าง ถ้อยคำจึงมักซ้ำกัน หรือความละม้ายคล้ายคลึงกัน²

¹ พูนพิศ อมาตยกุล, "เพลงชาลुकหลวง เพลงขอสามสาย สำหรับกล่อมพระบรรทมสมเด็จเจ้าฟ้า ผลงานการค้นคว้าของ พระยาภุมมีเสวิน (จิตร จิตตเสวี)," สยามรัฐ 34 (29 พฤษภาคม 2527), หน้า 9.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์-เห่ชาลुकหลวง..., หน้า 3-10.

ในสมัยรัตนโกสินทร์ การเทกลม่อมเจ้านายใช้บทเห่ "ข้ากล่อมลูกหลวง" ชนิดที่มีบทละคำอย่างสมัยอยุธยาสืบต่อมาหลายรัชกาล และยังมีบทเทกลม่อมพระบรมมที่แต่งขึ้นใหม่อีกส่วนหนึ่งด้วย บทเทกลม่อมพระบรมมที่แต่งใหม่นี้ส่วนมากแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์เช่นเดียวกัน แต่มีความยาวกว่าบทเทกลม่อมในสมัยอยุธยา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานคำอธิบายไว้ว่า "มีบทเห่ข้ากล่อมลูกหลวงอีกชนิดหนึ่งแต่งด้วยกาพย์เหมือนบทเห่แบบกรุงศรีอยุธยา แต่ขยายให้ยาวออกไปตั้งแต่เป็นบทละ 4 คำ จนถึงบทละกว่า 20 คำก็มี เห็นได้ว่าล้วนแต่งในกรุงรัตนโกสินทร์"¹

ตัวอย่างบทเทกลม่อมพระบรมมในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น

๑) เห่เอยเอยเฉลยฉลอง พระหนอนงคทรวงสะเบย บรรดาหญิงทั้งมิ่งหม่อม พระมิ่งสมรอุปสรสวรรค์ เนาในเขตคณิเวศวง เป็นศรีวังอสังกรณ	เสนาะสนองนำขึ้นเซย บรมมหลับแลอับภิวันท์ ก็หยุกกล่อมลงพร้อมกัน เสวยสวัสดิคีลัตถาวร ประเสริฐทรงสโมสร เปรี๊ยะปรางกุพระยศ เอย ²
๒) เห่เอยวันเพ็ญ เหลือ่องขลุ่ยแฉมชอย แจ่มแจ่มแสงส่อง นำคางลงพรางพรม ที่กลางเคื่อนเหมือนกระต่าย ลอยเลื่อนเคลื่อนคลา ควาวควงขวางโชติ รอนเรในเมสี แสนรักจักใครไค้ เรียงรายพรายพรอย	พระจันทร์ก็เปล่งปลั่งลอย เคลื่อนคลอยลอยลม สว่างทองพระบรมม ชำเลืองชมพระจันทร์รา คล้ายคล้ายยายกับตา ทุกเพลาราตรี รุ่งโรจน์รัศมี จรลีเลื่อนลอย ไม่มีใครจะช่วยสอย นำคางยอยเย็นใจ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์ -
เห่ลูกหลวง..., หน้า 10.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

ที่ดวงเค่นเป็นเอก
 คาวสำเภาเส้าใบ
 คาวเตาคาวจรเข
 คาวซุงอยู่ตรงหน้า
 โชติขวางควงเคน
 คาวโลกงโง้งงอน
 ปุกฏาการะเวก
 รอนรองซอของเสื้อง
 ไกสวรรณชั้นเอก
 คังเทวัญบรรเลง
 เสียงจิงหรีดกรีกกริง
 คังคนตรีปิไฉนุ
 รวยรินกลืนกลืน
 ลมเขยร่าเพยพา

คั้นเมฆอยู่ไรไร
 ลอยอยู่ในนภา
 ขึ้นรอนเรในเวหา
 คาวพระยาอัศิศร
 คึงจะแผนไฉนจร
 ขึ้นลอยรอนรายเรียง
 แฉงเมฆมองเมียง
 สำเนียงเสนาะเพราะเพลง
 แว่ววิเวกวังเวง
 ซอแจจจับใจ
 หริงหริงเรไร
 มากลอมให้ไสยา
 จวงจันทนกฤษณา
 ให้ไสยาเย็น เอย¹

นอกจากนี้ยังมีบทเห่กล่อมพระบรรทมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอน-
 สุภาพบทหนึ่ง และที่แต่งเป็นลักษณะคำฉันท์คุณกวีตั้งเว่ยอีกบทหนึ่ง

ตัวอย่างบทเห่กล่อมพระบรรทมที่แต่งเป็นกลอนสุภาพ

เห่เรื่องอนิรุทธ

๑) อัญชลิตอดิศร กุมารเรศ	ขอถวายนิเทศในเบื้องหลัง
อนิรุทธพงศภูษบัลลังก์	นิราศบังอรอุสาถาวรณ
ปางพระยุพยงวงศ์จักรกฤษณ	เออเนานิทฺุเห่นือรกรังสรรค์
คาราคาษคาลาคคลอยเมฆิน	รังษีจันทรหยอนแสงสุริยา
.....
นิบาตอนิรุทธหยุดยั้ง	ถวายบังคมเบื้องบาทศรี
ขอพระองค์จงเจริญสวัสดิ์	อวยารุมีโร คันถันทราย
จงเกษมสุขาสถาผล	ศรีมังกลชุนุมานมาหลาย
สรรพลิงวิทยาวีชาชาย	จงทรงไค่งายคายเถิด เอย ²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์-
 เชาลอุทหลวง..., หน้า 14-15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-50.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานคำ
วิจารณ์ว่า การที่บทเห่กล่อมพระบรรทมที่แต่งเป็นกลอนสุภาพมีอยู่เพียงบทเดียวนั้น
เนื่องจากกลอนสุภาพไม่เหมาะกะกับกระบวนเห่เหมือนเช่นแต่งเป็นกาพย์ จึงไม่ได้รับ
ความนิยมเหมือนคำประพันธ์ประเภทกาพย์

อย่างไรก็ตาม ในวรรณคดีหลายเรื่องที่เป็นบทละคร ปรากฏว่ามีบทเห่กล่อม
พระบรรทมแทรกอยู่ในเนื้อเรื่อง โดยที่กวีได้แต่งขึ้นเป็นกลอนบทละคร หรือกลอนสุภาพ
ด้วย เพื่อให้กลมกลืนกับลีลาของเรื่อง ตัวอย่างเช่นบทละครเรื่อง อุณรุท ปรากฏอยู่
ในตอนพระพี่เลี้ยงกล่อมพระอุณรุท ดังนี้

เชิญลงพระอุลงการ	ก็อยู่งานชากล่อมให้บรรทม
ชาลูกหลวง	
๑ สรวมสี่พระทูลกระหม่อม	ควรเป็นจอมกษัตริย์สม
ทรงงามพอทราบชม	เชิญบรรทมให้สำราญ

๑ 2 คำ ๑

๑ นางโคในไค้หล้า	ไช้ นางฟ้ายอดสงสาร
จักมาทูลบหมาลัย	ไม่ควรพานพระองค์เอย

๑ 2 คำ ๑

๑ โฉมพ่อนี้ตรีเนตร	หรือกมลเศศรรุโลหงส์
หรือโฉมทักจันทร์ลง	มาโลมโลกให้โศกสูญ

๑ 2 คำ ๑

๑ ถึงโฉมสามเป็นเจ้า	ผู้เป็นเกล้าจักไวคุณ์
ไม่เทียมโฉมพระทูล	กระหม่อมนอยธานีเอย ¹

๑ 2 คำ ๑

บทละครเรื่อง อิเหนา ปรากฏในตอนอิเหนากล่อมบุษบา ดังนี้

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, อุณรุท (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, 2514), (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวรรณ วิชัยดิษฐ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 22 มีนาคม พุทธศักราช 2514), หน้า 62-63.

พัดชา

๑ สายสมรนอนเกิดพิงจะกล่อม
นวลละอองดวงพักตร์โสภา
งามเนตรค้งเนตรมฤคมาศ
อรชรออนแอนค้งกินริน

เจ้างามจริงพริ้งพร้อมค้งเลขา
ค้งจันทราทรงกลดหมคมลทิน
งามขนงวงวาวค้งค้งศิลป์
หวังถวิลไมเวนวนาย เอย¹

เรื่อง พระอภัยมณี ของ สุนทรภู่ ปรากฏในตอนพระพี่เลี้ยงกล่อมนางเกษรา ค้งนี้

๑ ว่าปางหลังยังมีเจ้าพราหมณ์น้อย
ทั้งผิวเหลืองเรื่องรองค้งทองทา
เวลาค่านาคางลงพรางพรอย
สุตรีงามสามภพไม่สบใจ
ถาแมนเหมือนหนุ่ยมาคไม่คลาดแคลว
นานอวยใจที่ไม่ไวอาลัยเลย

โถมแถมแซมช้อยค้งเลขา
เพ็ญเสาะหานุชนางมาทางไกล
พอโถมงามพราหมณ์น้อยจะนอนไหน
จะใครไค้คอกฟ้าลงมาเชย
ค้งควงแก้วแกมทองเจียวองเอย
แลวลงเอยอภิวันท์อัญชลี²

ตัวอย่างบทเห่กล่อมพระบรรทมที่เป็นลักษณะคำฉันท์คุณี่ตั้งเวย

ลาที่ 1 ๑ ขยบบาทอภิวาทพรหมินทร์
จักรุกุขทรงครุทพินบน

คิวเพมทิน
อาภรณ์อำพน

ทรานุรักษ์ภูวค
ควยนิลวิคตชัชวาล

.....
สรวมเทพเทวราชทั้งปาง
ให้พระราชบุตรบุตรี
เสร์จพราหมณ์โอมอานมนต์ถวาย

ทุกสถานพิมานสว่าง
เสวยรมยเปรมปรีดี
อิศร์เวทสาทยาย

เชิญช่วยอำนวยสวัสดิ์
อยามีพระโรคันทราย
นิพนธ์โสลกแถลงสาร

ลาที่ 2 ๑ อ่าองค์พระสหบดี
เชิญช่วยอภิบาลปิยอุทร
.....
อาพระอยาทุกขโหมนัส
พี่เลี้ยงพระนมบ่าเรถนอม

สุรเชษฐมุทิสร์
เอารสไทยไทยสยาม

กมลโสภจะตรมูตรอม
บรางโรคจะแฉวพาน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, พิมพ์ครั้งที่ 7. (พระนคร : สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, 2510), หน้า 532-533.

² สุนทรภู่, พระอภัยมณี, พิมพ์ครั้งที่ 1. (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506), หน้า 49-50.

ลาที่ 3 ๐ หนึ่งโศคพิตรให้
 ชุมแพทยกุมารชาญ

.....

สพรมเทพวิรักษ

สพรงนางบำเรอคัล

สิทธิ เกียรติคำเกิงคุณ

สิทธิ เสรีจสรวมพร

บรมนารถอวยการ

บริรักษ์รักษา

สพรักเทพผดุงขวัญ

สพรีบพรมถนอมสมร

อคุลยเคชกัจร

ประสิทธิสรพสมบูรณ¹

บทเห่กล่อมพระบรรทมคังกล่าวแต่งควยกาพย์ฉบับ 16 และฉันทสองชนิด
 คือ วสันตคิลกฉันท 14 และอินทวิเชียรฉันท 11 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานคำอธิบายว่าที่แต่งเป็นลักษณะคำฉันทกษุณีสังเว
 นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ขุนสารประเสริฐ (นุช)
 แต่งขึ้นเพื่อใช้กล่อมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า เมื่อทำพิธีขึ้นพระอู่ เมื่อครั้งที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกระเปียบการพิธีขึ้นพระอู่ เดิมทรงมี
 พระราชดำริจะให้พราหมณ์ 2 คน เป็นผู้เห่กล่อมเช่นเดียวกับประเพณีเห่กล่อมเมื่อ
 สมโภชพระยาช่างเผือก จึงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งบทเห่กษุณีสังเวสำหรับกล่อมพระ-
 ราชกุมารเป็นทำนองเดียวกัน นอกจากนั้นก็ผู้แต่งได้นำถ้อยคำในฉันทกล่อมช่างเผือก
 ซึ่งกรมหมื่นศรีสุเรนทรทรงแต่งเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 มาใช้เลียนแบบหลายคำด้วย²

บทเห่กล่อมคังกล่าวนี้ไม่ปรากฏว่าใช้ขับกล่อมพระราชกุมารพระองค์ใดเลย
 ทั้งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในรัชกาลต่อมา สมเด็จ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับ
 เรื่องนี้ว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์-
 เหนาะลูกหลวง..., หน้า 53-58.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-59.

...แต่เมื่อแต่งแล้วชรอยจะมีเหตุอย่างหนึ่งอย่างใด เช่นจะต้องเห็นานนักก็ตีหรือพระมหाराชครุพราหมณ์ผู้เฝ้าพระอุแกชรา ไม่สามารถจะเหได้ก็ตี หรือทรงพระราชดำริขึ้นใหม่ว่าเหตุวเวทมนต์จะเป็นมงคลก็กว่า จึงโปรดให้พระครุพราหมณ์เฝ้าพระอุแกชราผู้มนต์ภาษาสันสกฤต และเห 3 ลา เช่นเดียวกันกับเหตุขุฎีสังเวช บทเหที่แต่งขึ้นใหม่จึงไม่ได้ไช

นอกจากบทเหกล่อมพระบรมมที่แต่งเป็นคำฉันท์ขุฎีสังเวชบทนี้แล้ว ยังมีบทเหกล่อมที่เป็นคำฉันท์ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง อิเหนาคำฉันท์ ตอนอิเหนากล่อมบุษมา แต่งด้วยวสันตคิลกนิท เพื่อให้สอดคล้องกลมกลืนกับลีลาของเรื่อง ดังนี้

14	๐ อาแม่ณิทร่าเถะนะจะกล่อม	วิมลพัทตรคืออัปสร
	ขวัญแม่อุยาเชจรจนอน	รมเยศหฤทัย
	อุยาม่อย่าหวังแกชชกา	ชนนี ณ กรุงไกร
	อาแม่อุยาหวังแกชชใน	นคเรศเรือนทอง

	ขวัญแม่อุยาพิงคัพทเรไร	รหริ่งรองเสนาะกรรม
	ขวัญแม่อุยาพิงคัพทจักจัน	ละแจวเจ็อยเลวกรรม
	ขวัญแมจมาสุชสโม-	สรรวมภิรมยุสม
	เชิยขวัญมานิทรณม	เถะนะแม่อุยาอาวรณ์ ๓ ²

บทเหกล่อมพระบรมมในสมัยรัตนโกสินทร์ มีทั้งบทเหซ้ากล่อมลูกหลวงสำหรับพระราชกุมารขึ้นเจ้าฟ้า เช่นบทที่ขึ้นต้นว่า " สรวมชีพมังคมบาท พระเยาวราช-ชิเบนทร์สุร ภูชพงศวงศประยูร อิศรราชเรืองเดชา"³ และบทเหกล่อมพระบรมม

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์-เหชาลูกหลวง..., หน้า 59.

² เจ้าพระยาพระคลัง (หน), "อิเหนาคำฉันท์" ใน วรรณคดีเจ้าพระยา-พระคลัง (หน) (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 226-227.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์-เหชาลูกหลวง..., หน้า 52.

สำหรับพระกุมารชั้นรอง ๆ ลงมา เช่น บทที่ขึ้นต้นว่า "เหอเอยเหอวาย ถึงเรื่อง
นิยายแต่ปางหลัง ให้พระองค์ทรงฟัง เมื่อแรกตั้งโลกา"¹ โดยจะต้องสังเกตจาก
ถ้อยคำที่แสดงระดับชั้นที่แตกต่างกันของเจ้านาย

นอกจากนี้ยังมีบทเห่กล่อมอีกกลุ่มหนึ่งที่ปรากฏชื่อเรียกเพียงว่า "บทเห่
กล่อม" เท่านั้น มิใช่กล่าวเรียกด้วยคำว่า "บทเห่กล่อมพระบรมม" อย่างกลุ่มอื่น
ได้แก่ บทเห่กล่อมเรื่อง รามเกียรติ์ สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ จันทโครบ กากี พระ-
ประจงเลขา และจับระบำ

ในบรรดาบทเห่กล่อมเหล่านี้ มีเพียงเรื่องเดียวที่มีข้อความกล่าวถึงพระ-
กุมารปรากฏอยู่ในตอนต้น คือ "บทเห่กล่อมเรื่อง รามเกียรติ์" มีข้อความดังนี้

๑) <u>เหอเอยเหอวาย</u>	<u>พระพงศ์นารายณ์ดิศ</u>
<u>เชิญเสด็จลงไสยาศน์</u>	<u>พระอาศน์อลงกร</u>
พระยี่ภู่อันบวร	อาศน์อนันไทรององค์
พระพี่เลี้ยงเคียงประคอง	มิไทรองกันแสงทรง
สาวสุรางคนางอนงค์	ชักพระกรงบรรจงไกว
นางข่มกล่อมก็พร้อมเพรียง	ประสานจำเรียงส่งเสียงใส
กล่อมถวายพระสายใจ	บรมมโหฬาราญองค์
ชานอวยชอกกล่าว	ถึงเรื่องราวพระหริวงศ์
รับสัจย์พระปิตุรงค์	มาเค็นคงพนาวา ²

ส่วนเรื่องอื่น ๆ ไม่ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงพระกุมาร และไม่ปรากฏ
ถ้อยคำ "สูง ๆ" หรือข้อความใด ๆ ที่แสดงความเคารพนอบน้อมต่อผู้มีศักดิ์สูง อัน
จะแสดงว่าผู้ประพันธ์เจตนาจะแต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทเห่กล่อมสำหรับเจ้านายโดยตรง
เลย บทเห่กล่อมเหล่านี้มักกล่าวถึงเรื่องราวในวรรณคดีตอนนั้น ๆ เลยทีเดียว

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์-
เทศาลูกหลวง..., หน้า 52.

² หอสมุดแห่งชาติ, "บทเห่กล่อมเรื่อง รามเกียรติ์" สมุดไทยคำ เลขที่ 5 และ
เลขที่ 12 คู่ 114 ชั้น 2/1 มัดที่ 78.

บทเห่กล่อมพระบรรทมเท่าที่ผู้วิจัยค้นพบ ทั้งที่ปรากฏในเอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว และในสมุดไทย ส่วนใหญ่ไม่ปรากฏนามกวีผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เนื่องจากบทเห่กล่อมพระบรรทมที่ใช้กันมาแต่เดิมนั้น เมื่อใช้เป็นประจำทุกปี เขาก็เกิดความเบื่อหน่ายอยากจะได้ฟังของแปลก ๆ ใหม่ ๆ บ้าง จึงมีผู้คิดขยับขยายแต่งบทเห่กล่อมพระบรรทมกันมากขึ้น บทเห่กล่อมพระบรรทมในสมัยรัตนโกสินทร์ มีทั้งเจ้านายผู้สูงศักดิ์ทรงแต่งแล้วประทานลงไปให้พระพี่เลี้ยงพระแม่นมเห่กล่อมพระราชกุมาร หรือมีฉะนั้นผู้หญิง-ชาววังที่รู้วิธีแต่งบทกลอนนำบทเห่กล่อมพระบรรทมที่มีอยู่เดิมมาแต่งขยายให้ยาวขึ้น แล้วให้พวกพระพี่เลี้ยง พระแม่นมเห่กล่อมพระราชกุมาร นอกจากนี้ยังมีกวีชายซึ่งมีผู้อาศัยใหว้านให้แต่งบทเห่กล่อมพระบรรทมอีกด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยจากการศึกษาถ้อยคำสำนวนว่า บทเห่กล่อมเรื่องจับระบำ กากี โคบุตร พระอภัยมณี และบทเห่กล่อมที่กล่าวชมพระยศพระราชกุมารที่เป็นสำนวนผู้ชายหลายบท ที่ค่อนข้างจะแนบชิดก็คือ สุนทรภู่ นอกจากนั้นไม่สามารถหาชื่อกวีได้ ดังข้อความว่า

... กล่าวกันว่าบทเห่เรื่องจับระบำกับบทเห่เรื่องกากี เรื่องพระอภัยมณี และเรื่องโคบุตร เป็นของสุนทรภู่แต่ง บทเห่เหล่านี้จะแต่งเมื่อใด ดูโอกาสที่สุนทรภู่จะแต่งมีอยู่ 3 คราว คือ แต่งสำหรับกล่อมหม่อมเจ้าในพระอภัยมณีเจ้าลักษณะคุณคราว 1 หรือสำหรับกล่อมลูกเชอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังเป็นกรมอยู่ในรัชกาลที่ 3 คราว 1 หรือมีฉะนั้นก็แต่งถวายสำหรับกล่อมพระเจาลูกเชอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตามก็ เมื่อในรัชกาลที่ 4 บทเห่กล่อมของสุนทรภู่ไซ้กล่อมบรรทมเจ้านายทั่วทั้งพระราชวังจนตลอดรัชกาล¹

และ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "คำนำ" ใน พระอภัยมณี ของ สุนทรภู่ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493), หน้า 35.

...ตามคำเล่ากันมาว่าบทเห่กล่อมเรื่องนิทานนั้นสุนทรภู่แต่งโดยมาก เพราะที่
 คนส่วนมากน่าจะจริง ถึงบทเห่กล่อมอย่างชมพระยศพระราชาขุมารที่เป็นส่วน
 ผู้ชาย ก็อาจจะเป็นสุนทรภู่แต่งหลายบท เพราะเมื่อรัชกาลที่ 2 สุนทรภู่ฝากตัว
 อยู่ในเจ้าฟ้าคุณทศทิพยวดี มีเจ้าฟ้าพระราชนิเวศน์หลายพระองค์อาจจะคำรัสสั่ง
 ให้สุนทรภู่แต่งบทเห่กล่อมถวาย แต่เห่กล่อมเรื่องนิทานนั้นสุนทรภู่อาจจะแต่งต่อ
 ชั้นหลัง ภายหลังมีผู้ขอให้แต่งสำหรับกล่อมกุมารที่มียศต่ำลงมาไม่ถึงเป็นพระราชาขุมาร
 จึงว่าแต่เรื่องนิทาน ไม่กล่าวถึงยศศักดิ์กุมารที่กล่อม แต่กวีผู้ชายที่แต่งบทเห่กล่อม
 นอกจากสุนทรภู่มียังมีอีก¹

อย่างไรก็ตาม มีบทเห่กล่อมพระบรรทมบางบทมีข้อความแจ่มแจ้งไว้ชัดเจนว่า
 ใครเป็นผู้แต่งหรือแต่งขึ้นในสมัยใด ได้แก่ บทเห่กล่อมคำฉันท์คุณหญิงสังเวท ซึ่งพระบาท-
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ขุนสารประเสริฐ (นุช) แต่งสำหรับ
 กล่อมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าเมื่อทำพิธีขึ้นพระอู่² บทเห่วังหน้า ซึ่งพระบาท-
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นสำหรับเห่กล่อมพระเจ้าลูกเธอ
 ในพระองค์³ และบทเห่กล่อมที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรง
 นิพนธ์เพื่อใช้กล่อมหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก พระนัดดาของพระองค์ท่าน⁴

บทเห่กล่อมพระบรรทมครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ-
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น นอกจากพระพี่เลี้ยงพระแม่มนิไชยขับกล่อมพระราชาขุมารให้บรรทม
 โดยปรกติแล้ว ยังใช้ขับกล่อมพระราชาขุมารในพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่อีกด้วย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์-
เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 52-53.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 53-59.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-62.

⁴ เรื่องเที่ยวชะวาคำฉันท์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493), (พี่น้อง
 พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศก โสณกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
 พ.ศ. 2493), หน้า 2-3.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ประทานคำอธิบายเพิ่มเติมไว้ในหนังสือ สำเนาวิจารณ์เหชาลुकหลวง ด้วยว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์สองคนเป็นผู้ขับกล่อมแทนการเหกล้อมตามแบบเดิม¹ มนต์เหกล้อมของพราหมณ์นี้แต่งขึ้นทำนองจะให้เป็นพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ จารึกด้วยตัวอักษรคฤนถ มีเนื้อความกล่าวถึงการสรรเสริญขอความคุ้มครองจากพระเป็นเจ้า เป็นการขอพระพรจากองค์มหาเทพต่าง ๆ ได้แก่ พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ พระพิฆเนศร และในตอนท้ายกล่าวถึงการส่งเสด็จพระเป็นเจ้า การเหกล้อมนี้จึงเท่ากับสวดสรรเสริญขอให้พระเป็นเจ้าเสด็จมาประทานพรแก่พระราชกุมาร

อนึ่ง พระยาอนุমানราชชน ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับมนต์เหกล้อมนี้ว่าเป็นบทกล่อมเกี่ยวกับคำสรรเสริญพระเป็นเจ้าในเวลากล่อมหงส์ ในพิธีโล้ชิงช้า²

มนต์เหกล้อมดังกล่าวนี้ใช้สำหรับกล่อมตั้งแต่พระราชกุมารขึ้นเจ้าฟ้าพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ลงมาจนถึงระดับสามัญชนด้วย หากแต่แตกต่างกันที่ความยาวของมนต์เหกล้อมเท่านั้น กล่าวคือ พระราชกุมารชั้นเจ้าฟ้าใช้มนต์เหกล้อมทั้งบท มีความยาวประมาณ 1 เล่มสมุดไทย พระกุมารชั้นรอง ๆ ลงมาใช้มนต์เหกล่อมเพียงบางส่วนเท่านั้น ดังตัวอย่างเช่น

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์เหชาลुकหลวง..., หน้า 58-59.

²พระยาอนุমানราชชน, พิธีสมโภชเคื่อน ประเพณีทำบุญศักบาตร์ เรื่องสงกรานต์..., หน้า 6 (รายละเอียดเรื่องมนต์เหกล้อมของพราหมณ์ดูใน ภาคผนวก).

บท 1 ๕ องการบมมะหัดทะรฎปรัดตีตรัคตรำ สะทานำตระนะมะเตนะมัดเซ
 ทะคักเขตตระระบินละวีลิละตานะตุโร
 จะอากการำทะโถวะจะเอตตามาตา ระยัคตระมันตระมา กัดคัดทาร์มว่า
 จะสะระวะปะติศาสำฎะกักโก ทิวัดทियามมะตำยะเต

จบบทพราหมณ์เป่าสังข์

บท 2 ๖ จำเปนะควำร่า นะสีระกายาย กัดตะบุนะกะว่า นะสีระกายอ
 ทะระเมระกายาย จะตาละรายอ นะมัดสิวายยาย จะนะมัดสิวายยอ

 ทิริจะปะติเต นะมัดสิวายยาย จะนะมัดสิวายยอ
 อะระคำสำมุนบำ สีวีรุตตระไลเก กามะยะเมเหยะเต

จบบทพราหมณ์เป่าสังข์

บท 3 ๗ การะภาสุระภี สะนะสัคสะการาย ทะนุนันติตะวา สุชีราคะระนำ
 อุปะโส ทิตะฎุทะคานาทิปะตำ

 มุคติกะรันจะยุคาย อุปะโคหิตะทิ สุฎุการันจะยุค้ำ
 วะระเทวะมะวิกคะนะวินายยะการำ

จบบทพราหมณ์เป่าสังข์

บท 4 ๘ ทะริโอมปะระทะมะหาเควะ ซีติเยตุมะเหสะวะระ

 อุจะเตสะวะระปาปะพะโย สีวะโลเกสะคัคคะติ
 ๘ ทะริโอมอะวิมกะวาวะรือสานิ ปิตุปราตุมะเหสะวะระ

 ครัคคะล่ำวิมะรุดสะใจวะ สะมะหารือจตุสะ สะวะระมาปะตำ¹

¹ ข้อมูลเกี่ยวกับมนตร์ เหล่านี้ ผู้วิจัยได้รับมาจากการสัมภาษณ์และเอกสารต่อไปนี้
 สัมภาษณ์ ท่านอรุณินทร์, พราหมณ์ถาวรภวังคนันท์ และพราหมณ์ชจรนาคะเวทิน, 11 มีนาคม
 2526. เพลินพิศ ก่ำราญ, พระราชพิธีสมโภช 3 วัน สมโภชเคื่อนและขึ้นพระอู่, หน้า
 38-40. และ "พระราชพิธีสมโภชเคื่อนและขึ้นพระอู่ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า
 สิริภาจุฑาภรณ์," ศิลปากร 26 (พฤศจิกายน 2525), หน้า 27-31.

ส่วนมนตร์เหกล้อมสำหรับสามัญชนใช้เพียงสั้น ๆ ว่า "จะอาการำตะโกวะ จะเอตามาตา ระยัคตระมันตระมา กัคคัตทาร์มา จะสะระวะปะติตาสำภูกะกัคโก ทิวคฑิยามมะคายะเต"¹

จากหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ สำเนาวิจารณ์เหชาลูกหลวง ดังกล่าว นี้ แสดงให้เห็นว่ารัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาได้ใช้มนตร์เหกล้อมของพราหมณ์ในการประกอบพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ของพระกุมาร ในปัจจุบันนี้ก็คงเป็นเช่นนั้น ดังปรากฏหลักฐานจากพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้พบหลักฐานซึ่งแสดงให้เห็นว่ายังมีการใช้บทเหกล้อมพระบรมมหาราชวังประกอบในพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ของพระกุมารสืบต่อมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยผู้วิจัยได้รับหลักฐาน

¹ ข้อมูลเกี่ยวกับมนตร์เหกล้อม ผู้วิจัยได้รับมาจากการสัมภาษณ์และเอกสารต่อไปนี้ สัมภาษณ์ ท่านอรุณรัตน์, พราหมณ์ถาวรวงษ์คนันท์ และพราหมณ์ชวรงค์ เวทิน, 11 มีนาคม 2526. เพลินพิศ ก่ำราญ, พระราชพิธีสมโภช 3 วัน สมโภชเดือนและขึ้นพระอู่, หน้า 38-40. และ "พระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์," ศิลปากร 26 (พฤศจิกายน 2525), หน้า 27-31.

มาจากบทความเรื่อง พระราชพิธีเทกลม ของพระยาภูมิเสวิน¹ ซึ่งท่านได้ให้คำอธิบายไว้ว่า

...ตามพระราชประเพณี เมื่อประสูติพระราชโอรสหรือพระราชธิดา ได้ครบ 1 เดือน ก็จะประกอบพระราชพิธีตั้งพระอนุ โหรพราหมณ์เป็นผู้กำหนดฤกษ์ยาม เมื่อถึงวันนั้นพราหมณ์จะเริ่มไหวพระอุพรพร้อมกับอานโองการไปถวาย... คงจะ

¹ ภูมิพิศ อมาตยกุล, "เพลงขาลูกหลวง เพลงขอสามสาย สำหรับเทกลม พระบรมมสมเด็จเจ้าฟ้า ผลงานการค้นคว้าของ พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)," สยามรัฐ 34 (29 พฤษภาคม 2527) : 9. มีเนื้อความกล่าวถึงประวัติของ พระยาภูมิเสวินไว้ดังนี้

พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) ท่านเป็นนักสี่ขอสามสาย เรียนชอกกับ ครูหลายคนทั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ท่านก็ไม่เคยได้เพลงขอสามสาย ขาลูกหลวงมาจากครูท่านใด แต่ด้วยความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าหาเพลงนี้ ท่านได้ไป พบนักร้องผู้สูงอายุน้อยกว่า 3 ท่านคือ พระพี่เลี้ยงแปลก อนุกรมมนตรี น้องสาวของ พระนครสวรรค์วรพินิต เจ้ากรมของสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (ทูลกระหม่อมบริพัตร) คุณแปลกนี้เคยร้องเพลงเทกลมพระบรมมได้ และอีกท่านหนึ่ง คือคุณพระนมสาด ซึ่งแก่กว่าคุณแปลก และเคยเป็นพระนมเทกลมพระบรมมถวาย ทูลกระหม่อมบริพัตรมาแต่ยังทรงพระเยาว์ และยังได้ไปพบพระนมเลื่อน ซึ่งเคยเท กลอมพระบรมมสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ อีกท่านหนึ่ง จากทรงทำนอง และบทร้องที่ท่านนำมาศึกษาทดลองปฏิบัติด้วยการสี่ขอสามสายครั้งแล้วครั้งเล่า นั้นเอง ท่านก็สามารถคุมทำนองเพลงขาลูกหลวงอันเป็นเพลงเทกลมพระบรมมขึ้นมาได้ และ ท่านให้ชื่อว่า "เททำนองหลวง" แต่ต่อมาก็มีผู้ใช้ชื่อเพลงนี้ว่า "ขาลูกหลวง" และ ท่านได้นำไปบรรเลงถวายสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ และสมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนอุทองเขตชยีนารี ท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. 2519.

เป็นการอัญเชิญพระอิศวร พระนารายณ์ มาเป็นสิริมงคล ขณะที่อ่านโองการนี้ จะมีการสืขอสามสาม และไถวบันเตาะวไปพร้อมกันด้วย เมื่อหมกพีธีแล้วในวันต่อมาก็เป็นหน้าที่ของพระพิไลย นางนมที่จะขับเหกลอม และสืขอสามสายไปกับคนขับ ซึ่งบทเหกลอมนี้มีหลายบทด้วยกัน เช่น กลอมพระบรรทม เรื่อง จัรบะบ้า เรื่องกาگی เรื่องพระอภัยมณี เรื่องอุเหนา (ของสุนทรภู่) เรื่อง โคมุตร เรื่องอนิรุทธ... พระราชประเพณีนี้ใช้สำหรับพระราชโอรสหรือพระราชธิดาเท่านั้น คนธรรมดาสามัญทั่วไปส่วนมาก จึงไม่มีโอกาสจะได้ทราบ และยังในปัจจุบันนี้ด้วยแล้ว พระราชประเพณีนี้ก็สิ้นสุดลงอย่างแน่นอน ซึ่งตามความคิดเห็นของข้าพเจ้านี้ ประเพณีเหกลอมคงจะมีมาจนถึงรัชกาลที่ 5 เพราะเมื่อประสูติเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ (ร.7) และพระองค์เจ้าอรุณวงศ์ ซึ่งเป็นโอรสองค์สุดท้ายของรัชกาลที่ 5 อันเกิดจากเจ้าจอมมารคูลีเดือนนี้ ก็คงจะมีพระราชพิธีลงพระอุเป็นแน่ ครั้นเมื่อมาถึงรัชกาลที่ 6 เจ้าฟ้าเพชรรัตนประสูติมาโค 1 วัน รัชกาลที่ 6 ก็เสด็จสวรรคตซึ่งถ้าหากว่าพระองค์ไม่สวรรคตเสียก่อน ก็เป็นที่หวังใควาพิธีเหกลอมอาจจะรื้อฟื้นขึ้นมาอีก¹

ต่อมาในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อครั้งประสูติสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตน ทางรัฐบาลได้เตรียมการรื้อฟื้นพระราชพิธีเหกลอมขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง พระยาภูมิเสวินได้รับมอบหมายจากสำนักพระราชวังเป็นผู้บรรเลงการขับกล่อม แต่พระราชพิธีเหกลอมพระบรรทมดังกล่าวต้องงดไป คงมีแต่พิธีลงพระอุตามแบบพราหมณ์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม พระยาภูมิเสวินก็ได้บรรเลงการขับกล่อมบทเหกลอมพระบรรทมทางวิทยุกระจายเสียงไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมประเพณีสำหรับอนุชนรุ่นหลัง ดังปรากฏข้อความในบทความเรื่อง พระราชพิธีเหกลอมของท่านว่า

¹ พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี), "พระราชพิธีเหกลอม," วารสารวัฒนธรรมไทย (กุมภาพันธ์, 2512) : 5-7.

...พระยาเทวาทิราช (ม.ร.ว.โป้ย มาลากุล) ได้มาเชิญข้าพเจ้าไป บรรเลงการขับเหกล้อมทางวิทยกระจำยเสียง ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีมากที่ไม่เสีย แรงคนความๆ จะได้อีกโอกาสใช้ในพระราชพิธีเหกล้อมเจ้าฟ้าหญิง แต่ด้วย เหตุอันใดสักทีจะทราบได้ พระราชพิธีเหกล้อมเป็นอันต้องพับไป คงมีแต่ พิธีลงพระอุของโหรพราหมณ์เท่านั้น¹

พระยาภูมิเสวินได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. 2519² หลังจากที่ท่าน ได้ถึงแก่อนิจกรรมมาจนถึงปัจจุบันนี้ ไม่ปรากฏว่ามีการเหกล้อมพระบรมมหาราชวัง อีกเลย ในพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ของพระกุมารก็ใช้เพียง มนต์เหกล้อมของพราหมณ์เท่านั้น

ในปัจจุบันนี้คงมีบุคคลเพียงผู้เดียวที่เคยมีประสบการณ์ตรงและสามารถ ขับร้องบทเหกล้อมพระบรมมหาราชวังตามแบบแผนเดิมได้คือ นางเจริญใจ สุนทรวาที³ บุตรีพระยาเสนาะคิริยางค์ (แฉ่ม) ซึ่งเป็นผู้สืบทอดความรู้ในการขับร้องบทเหกล้อม พระบรมมหาราชวังมาจากพระยาภูมิเสวิน หลังจากพระยาภูมิเสวินถึงแก่อนิจกรรมแล้ว นางเจริญใจก็ได้ขับร้องบทเหกล้อมพระบรมมหาราชวังอีก เนื่องจากในการขับร้องต้อง ประกอบด้วยบุคคลสำคัญสองคนคือผู้ขับร้องซึ่งต้อง มีความสามารถในการสี่ซอสามสาย เป็นอย่างดี และผู้สี่ซอสามสายซึ่งก็ต้องมีความสามารถในการขับร้องเป็นอย่างดีเช่นกัน เพื่อให้บทเหกล้อมพระบรมมหาราชวังมีความไพเราะกลมกลืนกัน ทั้งบทร้องและทำนอง

¹พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี), "พระราชพิธีเหกล้อม", วารสาร วัฒนธรรมไทย (กุมภาพันธ์, 2512), หน้า 7-8.

²พูนพิศ อมาตยกุล, "เพลงชาลูกหลวง เพลงซอสามสาย สำหรับ กล่อมพระบรมมหาราชวังเจ้าฟ้า ผลงานการค้นคว้าของ พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)", สยามรัฐ 34 (29 พฤษภาคม 2527), หน้า 9.

³สัมภาษณ์ พิเชิต ชัยเสรี, 12 พฤศจิกายน 2527.

คนตรี¹ ในสมัยเมื่อพระยาภูมิเสวินยังมีชีวิตอยู่ พระยาภูมิเสวินเป็นผู้ซื้อสามสาย และนางเจริญใจ เป็นผู้ซื้อร้อง นอกจากนั้นการบรรเลงและซื้อร้องบทเห่กล่อมพระบรรทมยังเป็นศิลปะชั้นสูงสุด มีความสมบูรณ์ จึงไม่ปฏิบัติกันพร่ำเพรื่อ²

บทเห่กล่อมพระบรรทมที่พระยาภูมิเสวิน และนางเจริญใจ นำมาซื้อร้องนี้เป็นบทเห่กล่อมพระบรรทมของเกาทัณฑ์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีบทใดที่ประพันธ์ขึ้นมาใหม่ในสมัยหลังเลย

จากหลักฐานต่าง ๆ ตามที่ผู้วิจัยได้รวบรวมมาและแสดงไว้ข้างต้นจะกล่าวได้ว่า ประเพณีในการเห่กล่อมพระบรรทมเจ้านายผู้ทรงพระเยาว์และบทเห่กล่อมพระบรรทมเท่าที่มีหลักฐานปรากฏนี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้สืบทอดต่อมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

หลังจากนั้นมาในพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่เจ้านายผู้ทรงพระเยาว์ ก็ไม่มีการบรรเลงและเห่กล่อมด้วยบทเห่กล่อมพระบรรทมอีก มีแต่เพียงมนตรีเห่กล่อมของพราหมณ์เท่านั้น เนื่องจากยุคสมัยได้เปลี่ยนแปลงไป ปัจจุบันนี้บทเห่กล่อมพระบรรทมที่ยังคงเหลือตกทอดมารวมจำนวนทั้งสิ้นเป็นบทเห่กล่อมพระบรรทมขนาดสั้น 57 บท บทเห่กล่อมพระบรรทมขนาดยาว 77 บท ปรากฏเป็นต้นฉบับตัวเขียนอยู่ในสมุดไทยจำนวน 18 เล่ม นอกนั้นปรากฏอยู่ในหนังสือที่ตีพิมพ์แล้ว³

¹ เรื่องของการซื้อร้องและทำนองในการเห่กล่อมบทเห่กล่อมพระบรรทมนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดไว้ในบทที่ 4 ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับศิลปะการประพันธ์และทำนองในการเห่กล่อม ของบทเห่กล่อมพระบรรทม.

² สัมภาษณ์พิชิต ชัยเสรี, 12 พฤศจิกายน 2527.

³ รายละเอียดของชื่อหนังสือและเอกสารต่าง ๆ อยู่ในบทนำ, หน้า 8-9.